अध्याय एक

शोध परिचय

प्रस्तुत शोधको यस अध्यायमा *अप्रिल फुल* उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्बन्धी समग्र अध्ययनलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोधको शीर्षक *अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन* रहेको छ ।

१.२ प्रयोजन

यस शोधको प्रयोजन त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह, चौंथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूरा गर्नु रहेको छ ।

१.३ अध्ययनको पृष्ठभूमि

अनुसन्धान एउटा महत्त्वपूर्ण र जटिल कार्य हो । अनुसन्धान नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्ने व्यवस्थित, चरणबद्ध र वैज्ञानिक खोजी कार्य हो (खनाल २०७३ : २) । नेपाली बृहत् शब्दकोश २०६९ मा अनुसन्धानको अर्थ कुनै कुरा खोज्ने वा पत्ता लगाउने काम, गवेषण, अन्वेषण, आविष्कार, शोध, नयाँ सत्यको वा तथ्यको खोजी हो भनी दिइएको छ । तसर्थ शोधकार्यलाई अनुसन्धानको पर्यायको रूपमा लिने गरिन्छ । अनुसन्धान भनेको नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु अथवा पुरानो ज्ञानको पुनः परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु हो । यो व्यवस्थित वैज्ञानिक, प्रामाणिक, आधिकारिक र औपचारिक हुन्छ । यसले भाषिक, बौद्धिक, प्राज्ञिक आदि क्षेत्रमा आएका समस्याहरूको समाधान गर्न सघाउ पुऱ्याउँछ (भट्टराई, २०६८ : ४) ।

शैली शब्दको सामान्य अर्थ ढङ्ग, ढाँचा, काइदा वा तरिका भन्ने हुन्छ भने विज्ञान शब्दको अर्थ वैज्ञानिक ढङ्गबाट आर्जन गरिने विशेष ज्ञान वा सत्य वा तथ्यमा आधारित ज्ञान भन्ने हुन्छ । शैलीविज्ञान एउटा सिद्धान्त हो । शैलीविज्ञानले साहित्यिक कृतिको संरचना, बनोट आदिलाई खोतल्छ र विश्लेषणद्वारा अन्तर्निहित कला, सौन्दर्य र साहित्यिकताको उद्घाटन गर्दछ (शर्मा २०४९ : ६) । शैलीविज्ञानलाई भाषाविज्ञान र काव्यशास्त्र वा साहित्य शास्त्रको समन्वयात्मक मेलबाट निर्मित आलोचना सिद्धान्तका

रूपमा लिन सकिन्छ । शैलीविज्ञानमा साहित्यमा भएको भाषा प्रयोगका ढङ्ग र रीतिको वैज्ञानिक अध्ययन गरिन्छ । साहित्यमा स्रष्टाको व्यक्तित्वको प्रतिविम्बन भए पनि भाषाभित्रको नियम परिधिमा रहेर भाषाका माध्यमबाट आफ्नो लेखकीय क्षमता प्रदर्शन गरेको हुन्छ त्यही स्रष्टाजन्य प्रयोगलाई नजिक रहेर शैलीविज्ञानले विश्लेषण गर्दछ । शैलीविज्ञानको अध्ययनमा भाषाविज्ञान र साहित्यशास्त्रीय ज्ञानको समान आवश्यकता पर्दछ । तसर्थ शैलीविज्ञानलाई भाषाविज्ञान र साहित्यशास्त्रको मिलनबिन्दु पनि भन्ने गरिन्छ । यो साहित्यिक कृतिको भाषापरक एवम् कलापरक दृष्टिले वस्तुनिष्ठ मूल्याङकन गर्ने आधुनिक समालोचना प्रणाली पनि हो भन्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत गर्न लागिएको शोध प्रस्तावको विषय उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक पक्षसँग सम्बन्धित छ । यहाँ अप्रिल फुल उपन्यासलाई मुख्य रूपमा शैलीविज्ञान सम्बन्धी हुने समस्याहरू समाधन गर्न केही मात्रामा भएपनि आवश्यक सुझाव र मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ भन्ने आशाका साथ अनुसन्धान कार्यको थालनी गरिएको छ ।

१.४ समस्याकथन

उपन्यास विधाले साहित्यको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । प्रस्तुत शोधमा कृष्ण आर्चायद्वारा लिखित 'अप्रिल फुल' उपन्यासलाई मुख्य विषयवस्तुका रूपमा छनोट गरिएको छ । लेखनशैली, भाषिक प्रयोग, वाक्य गठन, रचना शिल्प, संरचना आदिका आधारमा अध्ययन विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नुका साथै उक्त अध्ययनका आधारमा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको शैक्षणिक प्रयोजनलाई प्रस्तुत गर्नु यस शोधको प्रमुख समस्या रहनेछ । समस्यालाई यहाँ बुँदागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

(क) 'अप्रिल फुल' उपन्यासको कथानकको विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ?

(ख) शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ?

(ग) अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा 'अप्रिल फुल' उपन्यासको भाषिक विश्लेषण कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.५ उद्देश्य

समस्या कथनमा उठेका शोध समस्याको आधारमा वा उक्त समस्यासँग सम्बन्धित भएर यस शोधपत्रको उद्देश्य राखिएको छ । यस शोधपत्रको उद्देश्य निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

(क) कथानकका आधारमा 'अप्रिल फुल' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु,

(ख) उपन्यासको पात्रलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु ।

(ग) अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक भाषिक विश्लेषण गर्नु,

१.६ अध्ययनको औचित्य

प्रस्तुत अध्ययनमा कृतिको अध्ययन गर्ने सिलसिलमा विलचन र समानान्तरताका बारेमा विशेष जानकारी हाँसिल गर्न सकिने छ । भाषाको कलात्मक एवम् सिर्जनात्मक अभिव्यक्ति सम्बन्धी ज्ञान प्राप्त गर्न सकिने अनुमान गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनमा 'अप्रिल फुल' उपन्यासको विचलन र समानान्तरताको स्तरीकृत मानकीकृत एव्म सुव्यवस्थित ढङ्गले अध्ययन गरिने हुँदा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्न चाहने जिज्ञासु शोधार्थीका लागि यसले उपयुक्त मार्गदर्शन प्रदान गर्नेछ भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत शोधको मुख्य औचित्य र उपादेयता भनेको त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर चौथो समेस्टरको नेपा.शि ५४४ को आवश्यकता परिपूर्ति गर्नु रहेको भए पनि अन्य औचित्यहरू पनि रहेका छन् :

क) शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्नु,

ख) शोधार्थीलाई शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका निम्ति सामग्री प्रदान गर्नु,

ग) शैलीविज्ञानमा अग्रभूमि निर्माण (भाषिक विचलन र समानान्तरता) को अवधारणा प्रस्तुत गर्नु,

घ) लेखक, पाठक, विद्यार्थी, शिक्षक र भाषाप्रति झुकाब राख्ने सम्पूर्ण व्यक्ति वा संस्थालाई प्रोत्साहन गर्नु ।

१.७ अध्ययनको सीमाङ्कन

'अप्रिल फुल' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोध निम्न लिखित सीमामा आबद्ध भएर सम्पन्न गरिएको छ ।

क) प्रस्तुत अध्ययन शैलीविज्ञानको परिचयमा केन्द्रित रहेको छ ।

ख) 'अप्रिल फुल' उपन्यासको कथानक विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ ।

ग) चरित्रगत आधारमा 'अप्रिल फुल' उपन्यासको पात्रहरूको वर्गीकरणमा सीमित रहेको छ ।

घ) अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा सीमित रहेर उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

यस अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा अर्न्तगत पुस्तक समीक्षा र शोध समीक्षा गरिएको छ । त्यसैगरी सैद्धान्तिक अवधारणा अन्तर्गत शैलीविज्ञानको परिचय, परिभाषा, प्रकार र विश्लेषण प्रक्रियाको चर्चा गरिएको छ ।

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा उपन्यास विधाको छुट्टै पहिचान रहेको देखिन्छ । उपन्यास विधाको समीक्षा स्थितिलाई हेर्दा त्यति उल्लेख्य मात्रामा विश्लेषण भएको पाइँदैन र त्यसमा पनि शैलीवैज्ञानिक अध्ययन त झनै कम मात्रामा भएको पाइन्छ । त्यसो त उपन्यासमा आधारित रहेर गरिने कृतिपरक अध्ययन मानविकी सङ्कायमा रहेको र शिक्षाशास्त्र सङ्कायमा पनि प्रयोजनपरक दृष्टिले भाषाशिक्षणको विषयका रूपमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन कार्यलाई अगाडि बढाउने क्रममा प्रस्तुत अध्ययन प्राथमिकतामा रहेको हो ।

२.१.१ सम्बद्ध पुस्तक समीक्षा

लम्साल, गौतम र अधिकारी (२०६७) द्वारा 'प्रायोगिक भाषाविज्ञान' नामक पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा शैलीविज्ञानको परिचय, शैलीविज्ञानको पूर्वीय परम्परा र विकास शैलीविज्ञानको आधुनिक संकल्पना, शैली विश्लेषणको अभ्यास आदिका बारेमा चर्चा गरेका छन् । यस पुस्तकले प्रस्तुत शोधका क्रममा सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्दछ ।

लामिछाने (२०६८) द्वारा लिखित 'प्रायोगिक भाषाविज्ञान' नामक पुस्तकको एकाइ पाँचमा शैलीविज्ञान शीर्षक राखी व्याख्या विश्लेषण गर्ने क्रममा शैलीविज्ञानको परिचय, सामान्य र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञान परम्परागत पद्धतिमा पूर्वीय मान्यता र पाश्चात्य मान्यता, शैलीविज्ञानको विकास, शैली विश्लेषण प्रक्रिया र शैली विश्लेषणको अभ्यास जस्ता शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा विस्तृत चर्चा गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा उल्लेखित जानकारीमूलक सामग्री प्रस्तुत शोध कार्यलाई अगाडि बढाउन निकै उपयोगी र सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

खनाल (२०६८) द्वारा 'शैलीवैज्ञानिक पठनमा दुई उपन्यास' शीर्षकमा पुस्तक प्रकाशित भएको देखिन्छ । पाँच खण्ड रहेको उक्त पुस्तकमा खण्ड 'एक' मा शैलीविज्ञानको परिचय, खण्ड 'दुई' मा उपन्यासको कथानक विश्लेषण, खण्ड 'तीन' मा उपन्यासका चरित्रको विश्लेषण, खण्ड 'चार' मा भाषाका आधारमा उपन्यास र खण्ड 'पाँच' मा निष्कर्ष राखिएको छ । 'बसाईँ' उपन्यासको र 'मुगलान' उपन्यासको कथानक तथ्याङ्कको विश्लेषण, कथानक विकासक्रम तालिका चरित्र वर्गीकरणका आधारहरूको विस्तृत चर्चा गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा उल्लेखित सामग्री प्रस्तुत शोध कार्यलाई अगाडि बढाउन निकै उपयोगी र सैद्धान्तिक आधार प्रदान गरेको छ ।

पौडेल (२०६९) द्वारा 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू' शीर्षकमा पुस्तक प्रकाशित भएको देखिन्छ । एघार अध्याय रहेको उक्त पुस्तकको अध्याय तीनमा शैलीविज्ञान शीर्षक राखी व्याख्या विश्लेषण गर्ने क्रममा शैलीविज्ञानको परिचय, सामान्य शैलीविज्ञान र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको परम्परागत पद्धति, विकास, शैली विश्लेषण प्रक्रिया र विश्लेषण प्रक्रियाको स्वरूप, शैलीविश्लेषणमा उत्तरवर्ती प्रवृति, शैली विश्लेषण र भाषा शिक्षण जस्ता शीर्षक र विविध उपशीर्षकहरूमा सविस्तार चर्चा गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा रहेका जानकारीमूलक सूचना शोधकार्य अगाडि बढाउन साथै सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्न सक्ने देखिन्छ ।

लामिछाने (२०७०) द्वारा 'प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम' शीर्षकमा पुस्तक प्रकाशन गरेको देखिन्छ । एघार अध्यायमा विभाजन गरी संरचित उक्त पुस्तकको अध्याय तीनमा शैलीविज्ञानको चर्चा गरिएको छ । उक्त अध्यायभित्र शैलीविज्ञानको परिचय, सामान्य र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको परम्परागत पद्धतिमा पूर्वीय मान्यता र पश्चिमी मान्यता, शैलीविज्ञानको विकास, विश्लेषण प्रक्रिया, शैलीविश्लेषणमा उत्तरवर्ती विकास, शैली विश्लेषण र भाषाशिक्षण र शैली विश्लेषणको अभ्यास जस्ता शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा उल्लेखित जानकारीमूलक सामग्री प्रस्तुत शोध कार्यलाई अगाडि बढाउन निकै उपयोगी र सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

अधिकारी (२०७४) द्वारा 'सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान' शीर्षकमा पुस्तक प्रकाशन भएको देखिन्छ । दुई खण्डमा विभाजित उक्त पुस्तकमा खण्ड 'क' मा सामाजिक

भाषाविज्ञान र खण्ड 'ख' मा प्रायोगिक भाषाविज्ञान राखिएको छ । खण्ड 'ख' अन्तर्गत शीर्षक दिएर शैलीविज्ञान राखिएको छ । उक्त शीर्षकभित्र परिचय, सामान्य शैलीविज्ञान र साहित्यिक शैलीविज्ञान, शैलीविज्ञानको परम्परा पद्धति, शैलीविज्ञानको विकास, शैली विश्लेषण प्रक्रिया, शैली चिह्नका आधारमा शैली विश्लेषण, शैलीविज्ञानमा उत्तरवर्ती विकास, पाठक प्रतिक्रिया सिद्धान्त, शैलीविज्ञान र भाषाशिक्षण जस्ता शीर्षक र उपशीर्षकमा विस्तृतमा चर्चा गरिएको पाइन्छ । उक्त पुस्तकमा उल्लेखित जानकारीमूलक सामग्रीले प्रस्तुत शोध कार्यलाई अगाडि बढाउन निकै उपयोगी र सैद्धान्तिक आधार प्रदान गर्नेमा ढुक्क हुन सकिनेछ ।

२.१.२ सम्बद्ध शोध समीक्षा

खत्री (२०६४) द्वारा 'सुकरातका पाइला उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा कथानकका आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु, भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा सामग्री संकलनका क्रममा मुख्य रूपमा पुस्तकालयीय विधिलाई अंगालिएको छ, साथै भाषागत एवम् संरचनात्मक शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणात्मक पद्धति अपनाइएको छ । उक्त शोधबाट यस उपन्यासको कथावस्तु १९५ पृष्ठमा संरचित रहेको, उपन्यासलाई १,२,३ गरी सङ्ख्यात्मक रूपले जम्मा २७ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको, उपन्यास नेपालको अनिश्चित, अन्योलपूर्ण र गन्तव्यहीन अवस्थाको विशिष्ट अभिलेख तयार पार्ने पात्रहरूको भूमिकामा सजीव बनेर आएको, समानान्तरताका सम्बन्धमा यस उपन्यासमा आन्तरिक र बाह्य दुवै समानान्तरता पाइएको, चयनका आधारमा हेर्दा यसमा विभिन्न विकल्पहरूमध्ये केही विशिष्ट शब्द, वाक्य र चिन्हहरूको, छनोट गरी प्रयोग भएका विकल्प वा चयनहरूको चर्चा गरिएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस शोधले कथानकको आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्न, पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

लुइटेल (२०७२) द्वारा 'बुद्धि बङ्गारो निबन्धको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा निबन्धात्मक संरचना पहिल्याउनु, शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले बुद्धि बङ्गारो निबन्धको भाषिक संरचना पत्ता लगाउनु, चयन विचलन

र समानान्तरताको आधारमा निबन्धको निबन्धात्मक र भाषिक विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययन तथा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिलाई आत्मसाथ गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधबाट विचलन र समानान्तरताबाट निबन्ध सिर्जनमा अग्रभूमि निर्माणको युक्ति निकै सार्थक देखिएको, आगन्तुक शब्दमा धेरै अङ्ग्रेजी शब्दको चयन गरिएको छ भने निपात, संयोजक, नामयोगी, क्रियायोगी नाम सर्वनाम विशेषण सबै शब्दवर्गको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस शोधपत्रले विचलन र समानान्तरताका सन्दर्भमा आधार निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ ।

ढकाल (२०७३) द्वारा 'ध्रुव नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा ध्रुव नाटकको भाषिक चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा विश्लेषण गर्नु, शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले नाटकमा प्रयोग गरिएका पात्रहरूको अध्ययन गर्नु, नाटकीय तत्त्वका आधारमा ध्रुव नाटकको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिलाई अवलम्बन गरी आवश्यकता शैलीविज्ञान वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त शोधमा श्रीमद्भागवत् पुराणको ८-१२ अध्यायलाई सूत्रात्मक रूपमा प्रस्तुत शैलीवैज्ञानिक पात्रको वर्गीकरण लिङ्ग, कार्य, स्वभाव, आबद्धता, आसन्नता, प्रवृत्ति, जीवन चेतना, व्यक्तित्वको आधारमा रहेको, आन्तरिक र बाह्य समानान्तरताको प्रयोग रहेको, व्याकरणिक, अर्थतात्त्विक ध्वनि प्रक्रियात्मक, प्रयुक्तिपरक विचलनले भाषामा सान्दर्भिकता र सौन्दर्यता प्रदान गरेको, प्रमुख, सहायक, गौण तिनै प्रकारका पात्रको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस शोधले शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले पात्रको चर्चामा सहयोग पुऱ्याएको छ ।

रावल (२०७३) द्वारा 'प्रेतकल्प उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा उपन्यासमा प्रयुक्त शब्द र वाक्य चयनको अध्ययन गर्नु, उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको खोजी गर्नु, उपन्यासमा अग्रभूमि निर्माणको भाषिक सौन्दर्यात्मक भूमिकाको अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको अवलम्बन गरिएको साथसाथै आवश्यकता शैलीविज्ञान निगमनात्मक पद्धतिको अवलम्बन गरी वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधि तथा पद्धतिलाई प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधबाट वर्ण, शब्द तथा अर्थको आवृति तथा

पुनरावृत्तिले भाषिक चमत्कार सिर्जना गरेको, प्रचलित मानक भाषामा समेत विचलन ल्याई लक्ष्यार्थ व्यङ्ग्यार्थको प्रतिपादन गरिएको, संस्कृत श्लोकको प्रयोगले उपन्यासलाई गतिमयता प्रदान गर्नुका साथै भाव ग्रहण गर्न समेत मद्दत पुऱ्याएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस शोधले अग्रभूमि निर्माणमा पर्याप्त सहयोग पुऱ्याउने अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

खड्का (२०७४) द्वारा 'साया उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा कथानकको आधारमा 'साया' उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु, चयन, विचलन र समानान्तरताका आधारमा 'साया' उपन्यासको भाषिक विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा प्राथमिक र द्वितीयक सामग्री छनोट गरिएको छ । प्राथमिक सामग्री अन्तर्गत 'साया' उपन्यास र द्वितीयक सामग्री अन्तर्गत विभिन्न प्रकाशन गृहबाट प्रकाशित सन्दर्भ ग्रन्थहरू, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचना रहेका छन् त्यसैगरी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधि अपनाई आवश्यकता अनुसार तालिकीकरण समेत गरी निष्कर्ष पनि निरूपण गरिएको छ । साया उपन्यास नवौं परिच्छेद सम्म र २२७ पृष्ठमा संरचित रहेको, चयनको आधारमा हेर्दा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूमा अंग्रेजी शब्दहरूको ज्यादा प्रयोग भएको,उपन्यासमा प्रमुख, सहायक र गौण तीनै चरित्रका पात्रहरूको प्रयोग भएको,उपन्यासमा कोशीय, अर्थतात्त्विक, व्याकरणिक, ध्वनि प्रक्रियात्मक, प्रयुक्ति, सादृश्य विचलनको प्रयोग पाइन्छ भने सबैभन्दा कम कोशीय र सबैभन्दा बढी अर्थतात्त्विक र प्रयुक्ति विचलनको प्रयोग रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । यस शोधपत्रले कथानकको आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्न, पात्रलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

रानाभाट (२०७४) द्वारा 'समय त्रासदी उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा उपन्यासको कथानकको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासका पात्रलाई वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु, शैलीवैज्ञानिक आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पठनपाठन तथा विविध शोधग्रन्थहरूबाट सामग्री सङ्कलन गरी पुस्तकालयीय अध्ययन विधि अन्तर्गत रहेर वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिबाट व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । चयन अन्तर्गत रहेर गरिएको, कथानकमा विभिन्न अभिव्यक्तिका क्रममा प्रयोग भएका शब्द चयनले उपन्यासको

आलङ्कारिता झल्केको, कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन, प्रयुक्ति विचलनले उपन्यास थप प्रभावकारी बनाइएको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ । कथानकको विश्लेषणमा यस शोधपत्रले सहयोग गर्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

कार्की (२०७४) द्वारा 'एक पालुवा अनेकौं याम उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र अध्ययन गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधमा उपन्यासका पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्नु, कथानकको आधारमा एक पालुवा अनेकौ याम उपन्यासको विश्लेषण गर्नु अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य रहेको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय अध्ययन खोज, वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलामा रहेको, उपन्यास व्याकरणिक, कोशीय, ध्वनि प्रक्रियात्मक, अर्थतात्त्विक, भाषिकागत र प्रयुक्ति विचलन रहेको, उपन्यासमा आन्तरिक समानान्तरताका तुलनामा बाह्य समानान्तरताको प्रयोग बढी भएको, उपन्यासमा प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरूको प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधले पात्रको विश्लेषणमा सहयोग पुऱ्याउने अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

२.२ सैद्धान्तिक अवधारणा

२.२.१ शैलीविज्ञानको परिचय

शैलीविज्ञान साहित्यिक समालोचनाको नवीनतम् विधा हो । जुन भाषावादी सिद्धान्त र पद्धतिका रूपमा देखापरेको छ । शैलीविज्ञान भाषाविज्ञानको एउटा महत्त्वपूर्ण शाखा मानिन्छ । शैलीविज्ञानको क्षेत्रभित्र विशिष्ट भाषा प्रयोगको अध्ययन विश्लेषण गरिन्छ । शैलीविज्ञानले मौखिक र लिखित साहित्यिक सङ्कथनका विशिष्ट शैलीका आफ्ना प्रकृति अनुसार भाषावैज्ञानिक अध्ययन गर्दछ । शैलीविज्ञानलाई भाषाविज्ञान र साहित्यशास्त्रको मिलन विन्दु पनि भनिन्छ ।

शैली भनेको तरिका ढङ्ग वा रीति हो । विषय, व्यक्ति, प्रयोजन, परिवेश आदिले गर्दा शैलीमा विभिन्नता आउँछ । भाषाको अभिव्यक्तिमा पाइने यस्तै शैलीगत विविधता सम्बन्धी भाषा वैज्ञानिक अध्ययनलाई शैलीविज्ञान भनिन्छ (अधिकारी, २०६२ : २६१) ।

शैलीविज्ञानमा भाषावैज्ञानिक दृष्टिले साहित्यिक वा साहित्येत्तर कृतिहरूको अध्ययन हुन्छ । शैलीविज्ञान प्रयोगात्मक समीक्षा, शैलीवैज्ञानिक आलोचना, साहित्याको संरचनात्मक व्याख्या, साहित्यको वैज्ञानिक आलोचना आदि नामले पनि चिनिन्छ (शर्मा, २०४८ : २) ।

शैली भनेको विशिष्ट किसिमको भाषिक प्रयोग हो । भाषाको ललितकलात्मक प्रयोग भएको विधालाई साहित्य भनिन्छ । यहाँ शैली भन्नाले भाषिक कलाका रूपमा रहेको साहित्य नै भन्ने बुझिन्छ भने शैलीविज्ञान भन्नाले त्यसै भाषिक कला वा साहित्यको विश्लेषण गर्ने नियम संहिता भन्ने बुझिन्छ (भण्डारी, २०५४ : ५७) ।

शैलीविज्ञान अङ्ग्रेजी शब्द Stylistics को नेपाली रूपान्तरण हो । अङ्ग्रेजी शब्द Style ist र ics जोडिएर यस शब्दको निर्माण भएको हो । उन्नाइसौँ शताब्दीको प्रारम्भमा सर्वप्रथम जर्मनमा Stilisticशब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । सन् १८६२ मा फ्रान्सेली भाषामा Stylistiave को प्रयोग भयो भने अङ्ग्रेजी भाषामा १८८२ मा आएर सर्वप्रथम Stilisticशब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली भाषामा प्रयुक्त शब्दहरू बीच समास भएर बनेको समस्त शब्द हो । जसको सामान्य अर्थ शैलीको अध्ययन गर्ने विज्ञान हुन्छ भने विशिष्ट रूपमा भाषाको माध्यमबाट गरिने वस्तुनिष्ठ आलोचना प्रणालीलाई बुझाउँछ ।

२.२.२ **शैलीविज्ञानका परिभाषाहरू**

शैलीविज्ञान सम्बन्धी विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै मत अगाडि सारेका छन् जसमध्ये केहीलाई निम्नरूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

रूकैया हसनले शैलीविज्ञानलाई साहित्यिक भाषाको अध्ययनसँग सम्बन्धित ज्ञानानुशासनका रूपमा चिनाएका छन् (ढुङ्गेल र दुर्गा प्रसाद, २०५८ : १२९) ।

रवीन्द्रनाथ श्रीवास्तवका अनुसार शैलीविज्ञान आलोचनाको सिद्धान्त पनि हो र प्रणाली पनि । सिद्धान्तका रूपमा यसको प्रमुख मान्यता साहित्य शब्दकला हो र कृतिका रूपमा साहित्यिक रचना भाषाको आफ्नो सीमामा बाँधिएको एक स्वरनिष्ठ एकाइ हो भन्ने रहेको छ । साहित्यिक कृतिले भाषाको अभिव्यक्तिको माध्यम मात्र बनाउँदैन बरू स्वयम् भाषाको भाषाभित्र आफ्नो जन्म धारण गर्दछ (श्रीवास्तव सन् १९७२, भूमिका) ।

मोहनराज शर्माका अनुसार शैलीविज्ञानले साहित्यिक कृतिको संरचना, बनोट आदिलाई खोतल्छ र विश्लेषणद्वारा अर्न्तनिहित कला, सौन्दर्य र साहित्यिकताको उद्घाटन गर्दछ (शर्मा, २०४८ : १३) ।

घनश्याम नेपालका अनुसार भाषापरक पद्धति र कलापरक दृष्टिका आधारमा भाषाविज्ञानको सहयोगबाट साहित्यको शैलीपरक अध्ययन गर्ने विधा नै शैलीविज्ञान हो (नेपाल, १९९२ : ३२) ।

कृष्ण गौतमका अनुसार शैलीविज्ञान कृतिकेन्द्रित हुन्छ र शाब्दिक संरचनालाई अध्ययनको विषय बनाउँछ (गौतम, २०५० : २२६) ।

जी.एन.लीच. पनि साहित्यमा भाषा प्रयोग सम्बन्धी अध्ययनलाई शैलीविज्ञान मान्दछन् (ऐजन) ।

टर्नरका अनुसार शैलीविज्ञानले साहित्यिक भाषाका विविध प्रयोगहरूको अध्ययन र विश्लेषण गर्नुका साथै विशिष्ट भाषिक प्रयोगहरूको सूक्ष्म र जटिल प्रयोगहरूको विवेचना गर्दछ (ऐजन) ।

रोनाल्ड कार्टनका अनुसार भाषिक विविध रूपको अध्ययन गर्ने भाषाविज्ञानको प्रयोगलाई शैलीविज्ञान भनिन्छ । यो विशेषतः लेखकहरूले गर्ने छनोट प्रक्रिया को विश्लेषण सम्बधित हुन्छ (ऐजन) ।

चाल्सवालीका अनुसार शैलीविज्ञानका पाठले ती प्रभावपरक तत्त्वहरूलाई जाँच्नुपर्दछ । ती साधनहरूको अध्ययन गर्नुपर्दछ जसद्वारा भाषाले त्यसको र त्यससँग पारस्परिक सम्बन्धको अध्ययन गर्दछ र ती सम्पूर्ण अभिव्यक्ति अवस्थाको विश्लेषण गर्दछ, जसका ती अङ्गहरू हुन् (ऐजन) ।

उपर्युक्त विभिन्न परिभाषाको आधारमा के भन्न सकिन्छ भने कुनै कृति वा सामग्रीको भाषावैज्ञानिक उपकरणका माध्यमबाट गरिने वस्तुपरक र कृतिपरक समालोचना पद्धति नै शैलीविज्ञान हो । व्यापक रूपमा शैलीविज्ञान भाषाविज्ञानको प्रायोगिक पक्ष हो जसले भाषाका प्रत्येक प्रकार्य एवम् प्रयोगको अध्ययन विश्लेषण गर्दछ । यसले भाषाको सृजनात्मक शक्तिमाथि जोड दिन्छ । शैलीविज्ञानमा भाषालाई आधारका रूपमा र भाषाको सृजनात्मकतालाई आधेय तत्त्वका रूपमा स्वीकारिन्छ । शैलीविज्ञान भाषाको सामाजिक

प्रकार्यको अध्ययन भएकाले यसले सम्प्रेषणमा कुन भाषिक एकाइ आउँछ र कसरी सन्देश सुव्यवस्थित हुन्छ भन्ने कुरामा विभिन्न परम्पराहरूको प्रभावलाई स्पष्ट पार्दछ । यसप्रकार शैलीविज्ञान भाषाविज्ञानको महत्त्वपूर्ण अङ्गका रूपमा भाषाको प्रयोजनमूलक प्रयोगहरूको अध्ययनसँग सम्बन्धित रहेको छ ।

२.२.३ शैलीविज्ञानको प्रकार

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका विविध शाखामध्ये शैलीविज्ञान पनि एक हो ।आधुनिक भाषाविज्ञानको विकाससँगै अध्ययन गर्ने दृष्टिकोण पनि नवीन रूपमा देखापरेको पाइन्छ । जुन निम्नानुसार रहेको छ :

- सामान्य शैलीविज्ञान
- साहित्यिक शैलीविज्ञान

२.२.३.१ सामान्य शैलीविज्ञान

साहित्य इतरका विषयवस्तुमा प्रयोग हुने भाषिक अभिव्यक्तिका प्रकारको भाषा वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने प्रक्रियालाई सामान्य शैलीविज्ञान भनिन्छ । सामान्य शैलीविज्ञान अन्तर्गत दर्शनशास्त्र, विज्ञान, कानुन, सञ्चार, प्रशासन, विज्ञान, प्रविधि आदि क्षेत्रमा प्रयोग गरिने विषयवस्तुको अध्ययन गरिन्छ । सामान्य शैलीविज्ञानमा भाषाका वर्ग, रूप, शब्दभण्डार, पदावली, उपवाक्य वाक्यका विभिन्न तह र तिनको बनोट र संरचना सङ्कथनको ढङ्ग ढाँचा र शैलीगत समग्रताका आधारमा गरिन्छ । भाषा प्रयोगका सामान्य र स्तरीय भेद, औपचारिक र अनौपचारिक भेद, मौलिक र लिखित भेद स्थानीय र सामाजिक भेद आदिसँग सम्बन्धित भाषिक सङ्कथनहरू सामान्य शैलीविज्ञानका अध्ययनका विषय मानिन्छन् ।

सामान्य शैलीविज्ञानलाई भाषिक शैलीविज्ञान पनि भनिन्छ । विभिन्न विधाका सापेक्षतामा भाषा प्रयोगको तुलानात्मक अध्ययन गरी पाठ वा सङ्कथनगत विवरण सामान्य शैलीविज्ञान अन्तर्गत प्रस्तुत गरिन्छ । यसमा व्याकरणात्मक सन्दर्भलाई विशेष महत्त्व दिइएको पाइन्छ । रोमन याकोब्सन, लिविन, चोमस्की, ह्यालिडे, एङ्क्विस्ट, जोनाथन स्विफ्ट आदि भाषावैज्ञानिकहरू सामान्य भाषाविज्ञानका क्षेत्रामा सशक्त रूपमा अगाडि बढेको पाइन्छ ।

२.२.३.२ साहित्यिक शैलीविज्ञान

भाषाका साहित्यिक विधा अर्थात् कविता निबन्ध, नाटक, एकाङ्की उपन्यास, गीत, गजल आदि रचना विशेषमा केन्द्रित भएर गरिने भाषावैज्ञानिक तथा साहित्यशास्त्रीय अध्ययन विश्लेषणलाई साहित्यिक शैलीविज्ञान भनिन्छ । कृतिकार वा लेखकले साहित्यिक शैली सौन्दर्य निर्माणका लागि चयन गरेका भषिक एकाइहरू कृति रचनालाई विशिष्ट र नवीन बनाउन वा अन्य लेखकका शैली भन्दा फरक बनाउन अपनाएका अग्रभूमि निर्माण प्रक्रिया, युक्तिहरू विचलन र समानान्तरताका प्रयास तथा विशिष्ट शैली प्रदर्शित गर्ने अन्य विविध प्रयासहरूको गहिरो अध्ययन साहित्यिक शैलीविज्ञानमा गरिन्छ (पौडेल, २०६९ : २६) । साहित्य भाषाको विशिष्ट रूपमा अथवा भाषा प्रयोगको एउटा प्रकार र कला भएकाले यसको अध्ययन पनि विशिष्ट ढङ्गले गर्नुपर्ने साथै वस्तुनिष्ठ भाषावैज्ञानिक तरिका अपनाउनु पर्ने मूल मान्यता साहित्यिक शैलीविज्ञानको रहेको पाइन्छ ।

साहित्यिक कृतिको आधार सामग्री भाषा हो, त्यही भाषाको बाहिरी रूप भन्दा गहिरिएर भित्री सौन्दर्यगत रूप, छन्द, लय, विधान, विम्ब, प्रतीक, अलङ्कार, कथानक, पात्र, चरित्र, परिवेश दृष्टिबिन्दु, विषयगत, आर्थी सम्बन्ध आदि कुराहरूमा भित्री तहसम्म पुगेर केस्रा केस्रा केलाउँदै समग्र बुनोट र बनोट प्रक्रिया नियालेर यसभित्रको कथ्य अभिप्राय अथवा नाभिकीय अन्तरतहलाई वस्तुपरक ढङ्गले पाठक समक्ष प्रस्तुत गर्नु साहित्यिक शैलीविज्ञानको मूल उद्देश्य रहको पाइन्छ । साहित्यको भाषावादी अध्ययन, वस्तुवादी अध्ययन, कृतिवादी अध्ययन, भाषिक एकाइको समग्र अध्ययन, साहित्यिक कलाको सिर्जनामा भाषाको उपयोगको अध्ययन, कृतिको बुनोट र बनोटको अध्ययन, भाषाविज्ञान र सौन्दर्यशास्त्रको समन्वित अध्ययन आदिका आधारमा साहित्यिक शैलीविज्ञानलाई वस्तुनिष्ठ ढङ्गले चिनाउन सकिन्छ (पौडेल २०६९ :३६) । यसरी भाषिक सामग्रीलाई आधार तत्त्व मानेर कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा अन्तरनिहित भाषिक एकाइ तथा समग्र कृतिको बनोट बुनोट पक्षको अध्ययन साहित्यिक शैलीविज्ञानमा गरिन्छ ।

२.२.४ शैलीवैज्ञानिक विश्लेषणका आधारहरू

शैलीविज्ञान कुनै पनि साहित्यिक कृतिको वस्तुनिष्ठ आधारमा मूल्य निर्धारण वा अध्ययन विश्लेषण गर्ने समालोचनात्मक प्रणाली हो । कुनै पनि कृतिको विश्लेषण गर्न शैलीविज्ञानको सिद्धान्त, कृतिको संरचना, भाषा विज्ञानको विशेषता तथा भाषाको

व्याकरणमा जानकारी राख्नु आवश्यक छ । कुनै पनि कृतिको विश्लेषण, मूल्याङ्कन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक तथा प्रविधिगत उपकरणहरूको सहायताले कृतिको व्यवस्थित सङ्गठित एवम् तथ्यपरक विवेचना गरिने हुँदा ती उपकरणहरू नै कृतिविश्लेषणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरू मानिन्छन् ।

साहित्य विशिष्ट एवम् कलात्मक भाषिक अभिव्यक्ति हो । साहित्यिक कृतिलाई स्वतन्त्र रचना भनिन्छ । कुनै पनि कृतिको विश्लेषण गर्दा विश्लेष्य कृतिको स्वभाव, अन्तरघटना, परिवेश, मूलभाव, सन्देश, भाषा आदि विषयमा केन्द्रित हुनुपर्छ । साहित्यको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्दा भाषिक संरचना र साहित्यिक संरचनाको ख्याल राख्नुपर्छ । शैलीविज्ञानका दृष्टिमा साहित्य एउटा भाषिक कला हो । साहित्यिक कृतिहरू भाषिक प्रतीक हुन् । भाषिक प्रतीकका रूपमा मानिएका कृतिमा अभिव्यक्ति र कथ्य जस्ता दुई पक्ष हुन्छन् । अभिव्यक्ति रूप हो, यो साहित्यको वा कृतिको बाह्य पक्ष हो । कथ्य अर्थ सम्बन्ध हो । यो कृतिको आन्तरिक पक्ष हो । सबै रचनाहरू अभिव्यक्ति र कथ्यका समष्टि रूप हुन् । यस्ता रचनालाई शैलीविज्ञानले बाह्य पक्ष (रचनात्मक अवयव) बाट आन्तरिक पक्ष (कथ्य) मा प्रवेश गर्दछ । प्रथमतः कृतिको संरचनाको विश्लेषण गर्छ र त्यसमा अन्तरनिहित सौन्दर्यको उद्घाटन गर्दछ ।

शैलीविज्ञानले कृतिको मूर्त र अमूर्त दुवै आकारको अध्ययन गर्दछ । मूर्त आकार भन्नाले कृति र रचनाको बाह्य तहलाई बुझिन्छ । यस विज्ञानले कृतिको अमूर्त आकारलाई मूर्त आकारका माध्यमबाट बुझ्न सक्छ । यसले मूर्त आकार हुँदै अमूर्त आकारसम्म कसरी पुग्ने र यिनीहरूबीच कसरी तालमेल गर्ने भन्ने देखाउँछ । मूर्त आकारबाट अमूर्त कसरी प्राप्त गर्ने र प्राप्त अमूर्त आकारको तालमेल मूर्त आकारसँग कसरी मिलाउने भन्ने कुरालाई तालिकामा यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

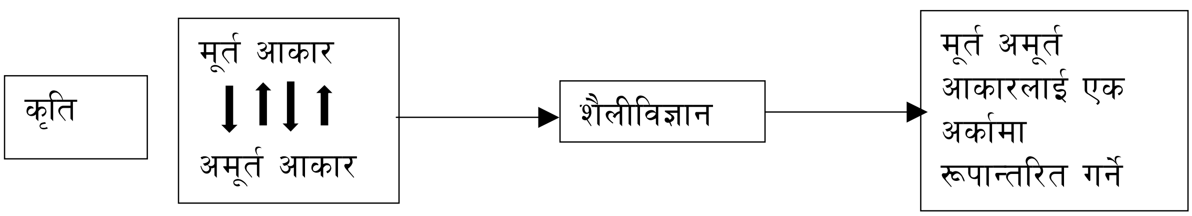

माथिको तालिकाबाट शैलीविज्ञानलाई साहित्यलाई हेर्ने एउटा नयाँ दृष्टिको रूपमा चिनाउन सकिन्छ । यसले भाषाविज्ञानमा उपलब्ध उपकरणकै सहायताले कृतिको विश्लेषण गर्दछ ।

२.२.५ शैली विश्लेषण प्रक्रिया

कुनै पनि कृतिको शैलीवैज्ञानिक ढङ्गले विश्लेषण गर्दा कृतिको व्यवस्थित, क्रमिक र वस्तुनिष्ठ विश्लेषण विवेचना गर्न अवलम्बन गरिने सैद्धान्तिक र प्राविधिक ढाँचालाई प्रारूप भनिन्छ । शैलीका माध्यमबाट कृतिको व्याख्या र विश्लेषण गर्न शैलीवैज्ञानिक प्रारूप उपयोग गरिएको पाइन्छ । शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण गर्दा यसमा निहित भाषिक संरचना र साहित्यिक संरचनाको ख्याल गर्नुपर्छ । शैलीविज्ञानले भाषा विज्ञानमा उपलब्ध प्रविधि र उपकरणको आधारमा कृति विश्लेषणको प्रारूप प्रदान गरेको पाइन्छ (शर्मा, २०४९ : ३३) । शैलीवैज्ञानिक समालोचना प्रारूपको चयन, ग्रहण वा निर्धारण निम्नलिखित आधारमा गरिन्छ :

- विश्लेषण कृतिको प्रकृति के-कस्तो छ ?
- विश्लेषणको आफ्नो क्षमता के-कस्तो छ ?
- उसको आफ्नो क्षमता के-कस्तो छ ?
- उसको शक्ति र सीमा के हो ?

मोहनराज शर्माद्वारा प्रस्तुत गरिएका शैलीवैज्ञानिक समालोचना प्रारूपको चयन, ग्रहण वा निर्धारण गर्न उक्त आधारहरूमा आधारित भई कुनै पनि साहित्यिक कृतिका शैलीवैज्ञानिक अध्ययन विश्लेषण गर्दा अवलम्बन गरिने प्रक्रियालाई निम्न अनुसार चर्चा गर्न सकिन्छ :

२.२.५.१ साहित्यिक संरचना

कुनै पनि कृतिको आफ्नो संरचना हुन्छ, संरचना भनेको वस्तुमा पाइने साना संरक्षक घटनाहरूको कुल योग हो र त्यसभन्दा बढी अरू केही पनि हो, मानिस नाक, कान, आँखा, मुख, हात, खुट्टा, आदि विभिन्न लघु घटनाहरूको कुल योग हो र सो कुल योगभन्दा पनि केही (व्यक्तित्व) हो (शर्मा,२०४९ : ६) । संरचना भएका प्रत्येक वस्तु साना र तल्ला

घटनाहरूमा विभाजित हुन्छ तर त्यो आफ्ना घटनाहरूको क्रमहीन र विशृङ्खलित घटक अथवा कथानक पात्र, परिवेश, भाषाशैली, उद्देश्य, अङ्क दृश्य विभाजन, छन्द सर्ग आदिको सन्तुलित योग र त्यसको समग्र पहिचानलाई साहित्यिक संरचना भनिन्छ । बनोट र बुनोट गरी साहित्यिक संरचनाको दुई घटक रहेको पाइन्छ, जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) **बनोट**

बनोट वा संरचना कृतिमा पाइने साना घटकहरूको कुल योग हो (शर्मा, २०४८ : ७) । जस्तै अङ्क, दृश्य, संवाद आदि लघु घटकहरूको कुल योग नाटक हो भने भाग, परिच्छेद, प्रसङ्ग घटना आदि लघु घटनाहरूको कुल योगफल उपन्यास हो । कृतिको सन्दर्भमा अङ्क, दृश्य आदि अथवा भाग परिच्छेद आदि वा पंक्तिहरू क्रमशः साना घटक हुन् र शैलीविज्ञानले यिनै साना घटकहरू वर्णन विश्लेषण गरेर कृतिको अमूर्त बनोटलाई मूर्त पार्ने काम गर्छ । बनोटका तहमा कृति आफ्ना अवयवगत पूर्णताका साथ देखा पर्ने हुँदा यस तहलाई समग्र साहित्यिक प्रभावको तह भनिन्छ ।

(ख) **बुनोट**

कुनै पनि वस्तुको दृष्टिपटलीय अंश वा अवयवलाई बुनोट भनिन्छ (शर्मा, २०४८ : २१) संरचनाका विपरित बुनोट चाँहि रूपगत वा दृष्टिपटलीय हुन्छ । जस्तै : छन्द अलङ्कार, विम्ब, प्रतीक, कथानक चरित्र आदिको सिर्जना । बुनोट बनोटका पर्याधारमा पाइने लघु घटकहरूको आफ्नो कार्य हो र एउटा घटकको अर्को घटकसँगको सम्बन्ध पनि हो । यस तहलाई लघु सीमित वा खण्डात्मक साहित्यिक प्रभावको तह मानिन्छ (शर्मा, २०४८ : ७) । बनोटको विपरित यो तहचाँहि मूर्त हुन्छ । कृतिमा प्राप्त हुने अलङ्कार योजना, छन्द विधान, प्रतीक व्यवस्था, बिम्ब प्रधान, चरित्रकथन, घटना संयोजना आदिको वर्णन विश्लेषण शैलीविज्ञानले बनोटको विवेचना गर्छ ।

२.२.५.२ भाषा संरचना

साहित्यिक कृतिको माध्यम वा आधार सामग्री भाषा हो । हरेक भाषाको आफ्नै संरचना हुन्छ । भाषा स्वयम् एउटा व्यवस्था वा संरचना हो । कृतिको साहित्यिक संरचनालाई अभिव्यक्त गर्ने माध्यम नै भाषा हो । भाषा आफ्ना निजी संरचनाले युक्त विचार

सम्प्रेषण गर्ने सर्वप्रमुख माध्यम हो । भाषालाई साहित्यिक भाषिक संरचनाको आधार सामाग्रीको रूपमा लिइन्छ (सम्प्रेषण भाग-१, २०६१: २९) । भाषिक संरचनाले शैलीका माध्यमबाट साहित्यिक संरचनालाई कृतिको भाषिक संरचना अन्तर्गत, व्याकरण व्यवस्था, शब्द व्यवस्था र ध्वनि व्यवस्था पर्दछ। यी घटकहरूको क्रमश्रेणीलाई निम्न प्रकारले परिचय दिन सकिन्छ :

क) व्याकरण व्यवस्था

भाषालाई वस्तुगत र नियमित तुल्याउने व्यवस्थालाई व्याकरण व्यवस्था भनिन्छ । यसभित्र शब्दका विभिन्न रूपहरू वाक्यका प्रकारहरू आदि पर्दछन् (सम्प्रेषण भाग-१, २०६१ : २९)। साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्दा के-कस्ता शब्द र वाक्यहरूको विन्यास गरिएको छ भन्ने कुरा हेरिन्छ।

ख) शब्द व्यवस्था

ध्वनि वा वर्णहरूको मेलबाट निर्मित शब्दलाई भाषामो सार्थक एकाइ मानिन्छ । शब्द चयन र उपयुक्त प्रयोगबाट साहित्यिक संरचनाले विशिष्टता प्राप्त गर्दछ (सम्प्रेषण भाग-१, २०६१ : २९) । भाषा संरचनाको शब्द व्यवस्था अन्तर्गत शब्दवर्ण, शब्द भण्डार आदि पर्दछन् ।

ग) ध्वनि व्यवस्था

उच्चारण अवयवबाट उच्चारित भाषाको आधारभूत एकाई ध्वनि हो। ध्वनि व्यवस्था खण्डीय र खण्डेत्तर गरी दुई प्रकारका हुन्छन्। ध्वनि व्यवस्थमा कृतिको भाषिक संरचनाको सूक्ष्म तहमा पुगेर अध्ययन विश्लेषण गर्दा त्यसमा के-कस्ता ध्वनिहरूको वितरण गरिएको छ भनेर हेरिन्छ।

२.२.६ शैली

भाषा संरचनाको उपयुक्त क्रमश्रेणी रूपान्तरित भएर साहित्यिक संरचनाको क्रमश्रेणी बन्न पुग्छ। यस रूपान्तरणलाई विशिष्ट तर अमूर्त प्रक्रिया मानिन्छ। यो प्रक्रिया यस्तो मध्यवर्ती स्थिति हो, जसको सम्बन्ध एकातिर कृतिरूपि तयारी मालसँग हुन्छ । यो सम्बन्ध एकैसाथ हुन्छ र एकैसाथ हुने यो सम्बन्धलाई शैली भनिन्छ । शैलीको सम्बन्ध

साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्दा निम्नलिखित विभिन्न पक्षका आधारमा शैलीलाई पहिल्याउने प्रयत्न गरिन्छ ।

२.२.६.१ चयन

चयनको शब्दिक अर्थ छनोट भन्ने हुन्छ । सर्जकले आफ्नो सृजनामा कुनै कुराको अभिव्यक्ति दिने सन्दर्भमा उपलब्ध विभिन्न विकल्पहरूमध्ये कुनै एउटा विकल्प छान्ने कार्यलाई चयन भनिन्छ । स्रष्टाले सृजनालाई आकर्षण बनाउन विभिन्न विकल्पहरूमध्ये उचित वर्ण, रूप, शब्द, वाक्य आदिको चयन गर्दछ । शब्द आदि भाषिक एकाइको सुविचारित छनौटलाई चयन भन्दछन् (शर्मा २०४८ : ७) । कृतिकारले उपलब्ध विकल्पहरूमध्ये कुनै एकको जानेर वा नजानेर पनि छनोट गर्दछ । जस्तै नेपाली शब्दतहमा स्त्रीलाई बुझाउने "नारी, अबला, रमणी, सुन्दरी, कल्याणी, आइमाई, स्वास्नी मानिस" आदि विभिन्न विकल्पहरू उपलब्ध छन् । उपयुक्त विकल्पमध्ये कुनै कृतिकारले एक सन्दर्भमा कुनै एक विकल्पको चयन गर्दछ भने त्यो अकारण हुन्न शैलीविज्ञानले यस्तै चयनको विशिष्टतालाई पहिल्याउने कार्य गर्दछ । शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा चयन विभिन्न विकल्पहरूमध्येको उत्तम विकल्पको छनोट प्रक्रिया हो ।

२.२.६.२ अग्रभूमि निर्माण

रचनाको कुनै अंशलाई विशिष्ट तुल्याउन सो अंशमा विशेष बल दिनु अग्रभूमि निर्माण हो (शर्मा, २०४८ : ८) । साहित्यिक कृतिमा अग्रभूमिको निर्माण भनेको अभिव्यक्ति माध्यमका कुनै पक्षलाई भङ्गीमा वक्रताद्वारा तिख्याउनु वा उद्याउनु हो (शर्मा, २०४८ : २१) । बढी प्रयोगका कारण रूढ र यान्त्रिक हुँदै गएका संवेदनाहरूलाई तोड्नु र तिनमा नयाँ रङ्ग भरेर वस्तु जगतप्रतिको रूढ बोधमा सजीवपन ल्याउनु नै अग्रभूमि निर्माणको उद्देश्य हो ।

साहित्यिक भाषाको सृजना गर्न अग्रभूमि निर्माणको विशेष भूमिका रहेको हुन्छ । शैलीविज्ञानमा अग्रभूमि निर्माणको विशेष भूमिका रहेको हुन्छ । शैलीविज्ञानमा अग्रभूमि निर्माणको प्रतिपादन गर्ने प्रथम आचार्य प्राग स्कुलका भाषाविद् एन मुकारोभ्स्की हुन् । मुकारोभ्स्कीका अनुसार अग्रभूमि निर्माणले भाषा प्रयोगमा नवीनता, असामान्यता,

अद्वितीयता, अप्राकृतिकता र अनपेक्षितता जस्ता विशेषता देखिने हुनाले त्यो बढी स्मरण योग्य, प्रभावशाली, अनौठो, वक्रतायुक्त, व्याख्येय र महत्त्वपूर्ण बन्छ ।

यसरी कृति रचनाका कुनै अशंलाई विशिष्ट तुल्याउन वा अन्य कृतिकारको भन्दा छुट्टै शैली, ढाँचा वा प्रवृत्तिको पहिचान दिन कुनै पनि पक्ष विशेषमा बल वा जोड दिनु नै अग्रभूमि निर्माण हो । कृतिकार विशेषको यस्तै फरकपन देखाउने प्रवृत्ति र प्रयास नै अग्रभूमि निर्माण हो । जसको अध्ययनबिना साहित्यिक कृतिको वस्तुपरक अध्ययन र विश्लेषण अधुरा हुने मान्यता शैलीविज्ञानले राख्दछ ।

(क) **विचलन**

भाषाको प्रयोगगत र प्रयुक्तिगत मानक रूपमा अतिक्रमण गर्नुलाई विचलन भनिन्छ र यसैलाई अर्को शब्दमा 'विपथन' पनि भन्न सकिन्छ । यो समानान्तरताको विपरीत तत्त्व हो । भाषा प्रयोगकर्ताले स्वीकार गरेको मानक नियमलाई मिच्दै अतिक्रमण गर्नु नै विचलन हो । कृतिमा विचलन निरर्थक होइन सार्थक हुनुपर्छ । साहित्यिक कृतिमा सौन्दर्य सृजनाका लागि गरिएको सोद्देश्य वा सार्थक विचलनको मात्र अध्ययन हुन्छ । निरूदद्देश्य वा निरर्थक विचलनको अध्ययन विश्लेषण आवश्यक मानिदैन् । विचलन विभिन्न किसिमका हुन्छन् :

अ) **कोशीय विचलन**

भाषा विशेषमा प्रचलित या शब्दकोशमा प्रविष्ट शब्द भन्दा भिन्न विचलनलाई कोशीय विचलन भनिन्छ । शब्दकोशले समावेश नगरेको मौलिक वा नवीन शब्दको प्रयोगनै कोशीय विचलन हो । चक्रेटो, मान्ट्रिलो, गोव्रिलो, कुकुल्ढुक, घोटलाइजेसन, पाँडेवेद, नग्नगङ्गा आदि ।

आ) **व्याकरणिक विचलन**

व्याकरणात्मक तत्त्व वा पक्षहरूका विभिन्न स्तर वा लिङ्ग, वचन, पुरूष, आदर, काल, भाव, करण-अकरण, वाच्य, उक्ति, पदक्रम आदि विविध कुरामा देखिने नियम भङ्गलाई व्याकरणिक विचलन भनिन्छ ।

इ) लेख्य प्रक्रियात्मक विचलन

शब्द वा वाक्यात्मक लेखनमा देखिने नमिलेको अवस्थालाई यस अन्तर्गत राख्न सकिन्छ । जस्तै : घर, तल, लत

आजको ताजा खबर आदि ।

ई) ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन

ध्वनि उच्चारणका क्रममा भाषाका मानक रूपभन्दा फरक किसिमले उच्चारण गर्नु नै ध्वनि प्रक्रियात्मक विचलन हो । लेख्य भाषालाई कथ्य उच्चारण प्रवृतिमा ढालेर गरिने विचलनलाई यस अन्तर्गत राख्न सकिन्छ, जस्तै : यौटा, यौटी, आदि ।

उ) अर्थतात्त्विक विचलन

भाषिक अभिव्यक्तिको सन्दर्भमा अर्थगत दृष्टिले हुने विचलनलाई अर्थतात्त्विक विचलन भनिन्छ । अभिव्यक्तिले अभिधा अर्थ बोध नगराई विशिष्ट अर्थ व्यक्त हुनु नै अर्थतात्त्विक विचलन हो । प्रकृतिको मानवीकरण, मानवको प्रकृतीकरण आदि गरेर देखाउने विचलनलाई यस अर्न्तगत राखिन्छ । जस्तैः आकाशबाट जुन मुस्कुराउँदै धर्तीलाई भेट्न आउँछ । (प्रकृतिको मानवीकरण गरिएको) जुन-जस्तो अचेतन वस्तु मुस्कुराउनु र धर्तीलाई भेटन आउनु ।

ऊ. भाषिक विचलन

मानक भाषिकाको प्रयोग नगरी अमानक भाषिकाको प्रयोग गर्नबाट यस्तो विचलन देखिन्छ । जस्तै : गामबेसीका गीत, आँसी, ओलन आदि ।

ए. प्रयुक्तिगत विचलन

एउटा परिस्थिति वा प्रसङ्गमा प्रयोग हुने शब्द वा भाषा अर्को फरक सन्दर्भमा प्रयोग गर्ने कार्यलाई प्रयुक्ति विचलन भनिन्छ । जस्तैः लाटीले घुमाएको जाँतोमा पालो छोडेर वर्तमान दौडेको छ । (मोहन कोइराला : फर्सीको जरा)

(ख) समानान्तरण

अग्रभूमि निर्माणका सन्दर्भमा विचलनका विपरीत देखापर्ने उपकरणको नाम नै सामानान्तरता हो । विचलन जस्तै समानान्तरताको प्रयोग पनि सोद्देश्यमूलक र सार्थक हुनु

जरूरी मानिन्छ । समानान्तरता सादृश्यमूलक पुनरावृत्तिको रूपमा देखा पर्छ । कतिपय रूढ किसिमका अनुप्रासात्मक अभिव्यक्तिमा र कतिपय नवीन प्रयोग सन्दर्भहरूमा पनि नियमित सादृश्यताका साथ समानान्तरता अविर्भाव हुन सक्छ । यो भाषाका विभिन्न एकाइ, तह र पक्षमा देखिन्छ । यो मुख्यतः दुई किसिमको हुन्छ :

अ) **बाह्य समानान्तरता**

बाह्य समानान्तरता स्थूल प्रकृतिको हुन्छ , भाषाका समध्वन्यात्मक उच्चारण वा लय, वर्ण, रूप, शब्द पदावली र वाक्यात्मक स्वरूपको नियमित आवृत्ति वा पुनरावृत्तिका रूपमा देखिन्छ । जस्तै : वर्णगत, रूपगत, शब्दगत, पदावलीगत, उपवाक्य र वाक्यगत, लयात्मक आदि ।

आ) **आन्तरिक समानान्तरता**

भावार्थ र वाच्यार्थका बीचमा आन्तरिक रूपले रहने अर्थगत सादृश्यता, नियमितता वा समानतालाई आन्तरिक समानान्तरता भनिन्छ । कृति विशेषको शाब्दिक बाह्य रूपाकृतिको आवरणभित्र ढाकिएर रहने हुनाले यस्तो समानान्तरता सूक्ष्म प्रकृतिको हुन्छ अथवा यो आर्थी तहमा अन्तर्निहित भएर रहेको हुन्छ ।

२.२.७ कथानकको परिचय र विकासक्रम

कथानकलाई कथावस्तु पनि भनिन्छ । कुनै कृति सिर्जनाका क्रममा कृतिकारले विभिन्न घटनाहरूलाई सिलसिलाबद्ध अथाव वृत्तकारीय रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कथानक पात्र र विचारसित जोडिएर विचार त्रुटिकरणका लागि घटना र चित्र मार्फत् क्रियाशील हुने गति हो (बराल, २०५६: ३००) कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलामा संरचित हुन्छ ।

घटनावली र क्रिया समूह आफैँमा कथानक हुँदैनन्, त्यसको योजनाबद्ध रूपबाट कथानक बन्दछ । घटनावली पूर्वापर क्रममा विन्यासगत हुन्छ, र त्यसैले यो कालक्रममा घटित हुने गति हो । कथानक कार्यकारण सम्बन्धद्वारा विन्यस्त घटनावली हो ; त्यसैले यो घटनाहरूको कार्यकारण सम्बन्धबाट उत्पन्न गति हो (शर्मा, २०५९ : १११) । कथानकलाई प्रयोगात्मक शब्दमा आख्यानात्मक रचनामा हुने घटना, घटनावली वा त्यसको श्रृङ्खला कथाको मूल तत्त्व वा सार तत्त्व, कथावस्तु' को रूपमा अर्थ्याइएको पाइन्छ ।

आख्यानभित्र रहेका विविध घटना, अपघटनाहरूको व्यवस्थित र सिलसिलाबद्ध ढाँचा नै यसको कथानक हो । घटनावली कल्पना प्रदान हुन्छ र त्यसैमा तर्क एवम् बुद्धिको मिश्रण गरेर आख्यानको लागि कथानकको निर्माण गरिन्छ ।

आख्यानका निम्ति कथानक प्राप्त गर्ने स्रोत निम्न छन् :

क) इतिहास

ख) यथार्थ

ग) रागभाव

घ) स्वैर कल्पना

यिनै चार मध्ये कुनै स्रोतलाई पक्रेर स्रोतको विशुद्ध कथानक तयार गर्न सकिन्छ र कहिलेकाहिँ एक अर्का स्रोतलाई कथानक घटक आङ्गिक पूर्णतालाई पूर्ण हुनुपर्दछ । निम्न आरेखले कथानकको आङ्गिक पूर्णतालाई स्पष्ट पार्दछ :

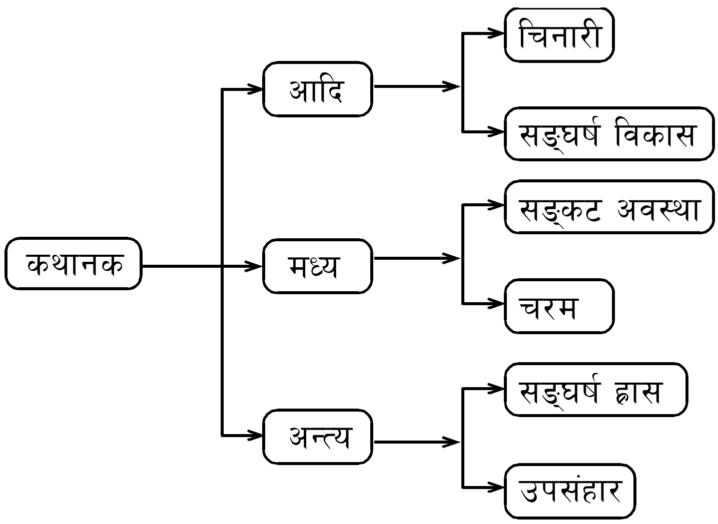

कथानकमा आदि, मध्य र अन्त्यको स्थिति क्रमिक पनि हुन सक्छ र व्यक्तिक्रमिक पनि हुन सक्छ । अतितको कथनसँग सम्बद्ध पूर्वदृश्य वा भविष्य कथनसँग सम्बद्ध पश्च दृश्यको प्रयोग गर्दा कथानकमा व्यक्तिक्रमिकता देखिन्छ । तर पनि त्यसमा आदि, मध्य र अन्त्यको अवस्थिति भने हुन्छ भने कथानक आख्यानको अपेक्षाकृत मूर्त घटक हो । यस घटकलाई आख्यानको भवनको भित्ताको रूपमा लिइन्छ (शर्मा, २०५९: ११४) । कथानकको पूर्णताले आख्यानको अन्त्यसम्ममा सबै अनुत्तरित प्रश्नहरूको जवाफ दिन सक्छ ।

आख्यान विधामा कुनै न कुनै रूपमा कथानक आएको हुन्छ । कथानकविना आख्यान बन्दैन । कथानक सिलसिलाबद्ध ढङ्गबाट अगाडि बढ्दै उत्कर्षमा पुगेर टुङ्गिन्छ । आख्यानात्मक रचनाको कथानकलाई हेर्ने विविध नौला, नौला सिद्धान्तहरू मध्ये प्रसिद्ध गर्मन समालोचकले निर्धारण गरेको फ्रेटाग पिरामिड हो । जग वा थालनीमा फुकेर क्रमश : साधुरिदै जाने संरचनाको नाम पिरामिड हो । फ्रेटागले आफ्नो 'टेकनिक अफ द ड्रामा' (१८८६) पुस्तकमा पिरामिड आकारमा कथानकको विकासका निम्न पाँच अवस्थाहरू देखाएका छन् :

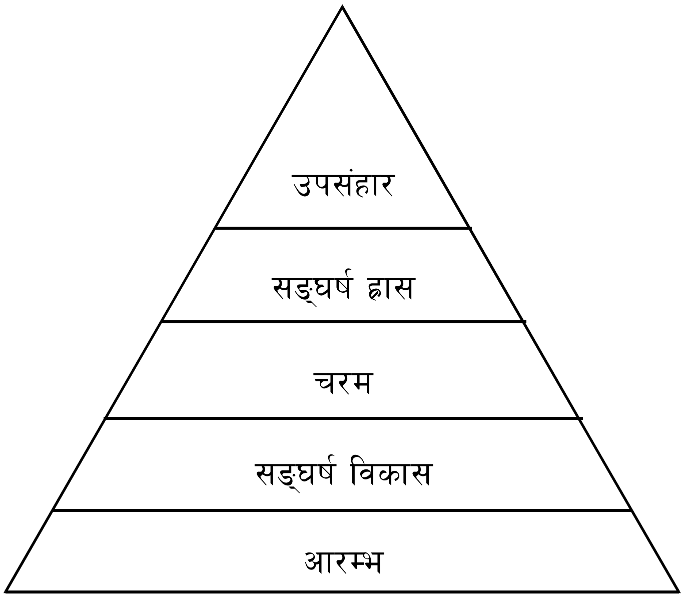

कथानकलाई सिलसिलाबद्ध रूपमा संयोजन गरिएको हुन्छ । कथानकको आरम्भ भागमा चिनारी प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । यो कथानक विकासको पहिलो भाग हो । यसमा सम्बन्धित आख्यानात्मक कृतिका पात्रहरूको परिचय दिइएको हुन्छ । त्यसपछि पात्रहरूले के-कस्तो सङ्घर्ष गर्नुपर्ने हो त्यो पनि यस भागमा दिइएको हुन्छ ।

सङ्घर्ष विकास कथानक विकासको दोस्रो अवस्था हो । यसमा आकस्मिक परिस्थितिका कारण पात्रहरूमा नयाँ समस्या उत्पन्न हुन्छ । त्यसपछि पात्रहरूले सङ्घर्ष गर्न सुरु गर्दछन् ।

चरमोत्कर्ष कथानक विकासका तेस्रो अवस्था हो । पहिलो सङ्कटावस्थाले अन्य सङ्कटावस्थाको सिर्जना गराउँछ । यिनको एउटा शृङ्खला तयार हुन्छ । यस्ता विविध सङ्कटावस्थाले पात्रको व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउँछ । नयाँ नयाँ समस्या उत्पन्न भएर

सङ्घर्ष बढ्दै जाँदा कथानकको विकास हुन्छ । यस्तो सङ्कटावस्था अन्त्यमा सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण गम्भीर र निर्णात्मक सङ्कटावस्था हुन्छ । यो अन्तिम सङ्कटावस्था नै चरम हो ।

सङ्घर्ष ह्रासमम्म आइपुग्दा कथानकका पात्रहरूको चर्को सङ्घर्ष विस्तारै मत्थर हुँदै र पात्रको द्वन्द्वको विकास हुँदै जान्छ । छरिएर रहेका घटनालाई समेट्ने र सँगाल्ने काम यस अवस्थामा हुन्छ । कुनै, निर्णय र वा खोजका कारण सङ्घर्ष कार्य टुङ्ग्याउनीमा पुग्छ ।

उपसंहार कथानकको अन्तिम अवस्था हो । यस अवस्थामा पात्रहरूको सङ्घर्ष टुङ्गिन पात्रहरूले आफ्ना कार्यहरूको फल पाउँछन् र समस्याको समाधान हुन्छ । यो नै कथानक विकासको निष्कर्षात्मक परिणति हो ।

उपन्यासको कथानक शृङ्खलाबद्ध रूपमा अघि बढेको हुन्छ । यसको क्रम एउटै गतिमा हुन सक्छ । कथानकको प्रवाहमा आउने परिवर्तनको अवस्था अनुसार उपन्यासमा परिच्छेद विभाजन गरिएको हुन्छ । तसर्थ उपन्यासमा कथानकको विश्लेषण गर्नु अघि सम्बन्धित उपन्यासको परिच्छेद विभाजन र परिच्छेद अनुसार कथानक अध्ययन गर्ने कार्य महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

२.२.८ पात्र/चरित्रको परिचय र चरित्र चित्रणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरू

आख्यानमा पाइने व्यक्तिलाई चरित्र भनिन्छ । 'आख्यानानमा व्यक्तिलाई देखाउने ढङ्गलाई चरित्र भनिन्छ ।, खास परिस्थितिमा अल्झेको व्यक्ति कतिबेला कुन भावना द्वारा प्रेरित हुन्छ र त्यस प्रेरणाका फलस्वरूप उसले के सोच्छ, के गर्छ आदि कुराहरू सजीवताका साथ देखाउनु चरित्र चित्रण हो (शर्मा, २०५९ : ११५) । पात्रको शैलीवैज्ञानिक वर्गीकरणका आधारहरू निम्न छन् ।

१. लिङ्गको आधार

लिङ्गले चरित्रको प्राकृतिक जात छुट्याउँछ । लिङ्गका आधारमा पात्र दुई प्रकारका हुन्छन् :

क) पुरुष पात्र : पुरुष जनाउने शब्द पुरुष पात्र हो ।

ख) स्त्री पात्र : स्त्री जनाउने शब्द स्त्री पात्र हो ।

२. **कार्यको आधारमा**

कृतिमा पात्रहरूले कस्तो किसिमको आफ्नो भूमिका वा कार्य गरेका छन् त्यसले आधारमा पात्रहरूलाई वर्गीकरण गरिन्छ । कार्यका आधारमा पात्रलाई निम्नलिखित तीन भागमा वर्गीकरण गरिन्छ :

क) प्रमुख पात्र : उपन्यासमा सबैभन्दा बढी काम गर्ने पात्र प्रमुख पात्र हुन्छ । यिनीहरूको उपन्यासलाई पूर्णता दिने नायक वा नायिकाको भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् ।

ख) सहायक पात्र : प्रमुख पात्रको भन्दा कम कार्य गर्ने पात्र सहायक वर्गको पात्र हुन्छ । उपन्यासमा प्रमुख पात्रको सहायक भएर कार्य गर्ने पात्र सहायक पात्र हो ।

ग) गौण पात्र : जुन पात्रको सबैभन्दा कम कार्य हुन्छ त्यसलाई गौण पात्र पात्र भनिन्छ । आख्यानात्मक कृतिमा सबैभन्दा कम पटक जुन काम/सर्वनामको पुनरावृत्ति हुन्छ त्यो गौण पात्र हो ।

३. **प्रवृत्तिका आधारमा**

उपन्यासमा पात्रको चयन गर्दा सकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने र नकारात्मक भूमिका निर्वाह गर्ने पात्र छनोट गरिन्छ । प्रवृत्रिका आधारमा पात्रहरू दुई प्रकारका हुन्छन् :

क) अनुकूल पात्र : यस प्रकारको पात्रमा खलत्व हुँदैन आख्यानात्मक कृतिमा अनूकूल पात्रका निम्ति सकारात्मक भाव भावका शब्दको बढी प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

ख) प्रतिकूल पात्र : प्रतिकूल वर्गको पात्रमा खलत्व हुन्छ । आख्यानात्मक कृतिमा प्रतिकूल पात्रको निम्ति नकारात्मक शब्द र नकारात्मक भाव भएका शब्दहरूको बढी प्रयोग गरिएको हुन्छ ।

४. **स्वभावका आधारमा**

आख्यानात्मक कृतिमा पात्रहरूमा कोही बदलिने स्थिति अनुसार बदलिने स्वभावका र कोही चाहिँ बदलिदो स्थितिमा पनि नबदलिने स्वभावका हुन्छन् । यस आधारमा पनि पात्र दुई वर्गका हुन्छन् ।

क)	गतिशील पात्र : स्थिति अनुरूप बदलिने पात्र गतिशील वर्गका हुन्छन् । वर्गाात्मक शब्द समूहले आफ्नो विचार र धारालाई परिवर्तन गरेर सुहाउँदो बन्ने प्रयास गर्दछ ।

ख)	स्थिर पात्र : परिस्थिति अनुसार बदलिन नचाहने र आफ्नो आफ्नो स्वभाव र विचार धारामा परिवर्तन नल्याउने पात्र स्थिर पात्र हो ।

**५.	जीवन चेतनाका आधारमा**

आख्यानात्मक कृतिमा प्रयुक्त पात्रले सामाजिक वर्गको प्रतिनिधित्व गर्छ कि गर्दैन त्यही आधारमा यसलाई दुई भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

क)	वर्गगत पात्र : समाजमा रहेको वर्गको प्रतिनिधित्व गर्ने वर्गगत जीवन चेतना भएका पात्रलाई यस अन्तर्गत उभ्याउन सकिन्छ ।

ख)	व्यक्तिगत पात्र : आफ्नो निजी स्वभाव तथा वैयक्तिकताको भूमिका निर्वाह गरी नवीन शैलीका सन्धान गर्ने पात्र व्यक्तिगत पात्र हो ।

**६.	आसन्नताका आधारमा**

आख्यानात्मक कृतिमा उपस्थित र आसन्नताका आधारमा पात्रहरू वर्गीकरण गरिन्छ :

क)	मञ्चीय पात्र : उपन्यासमा उपस्थित भई कार्य गर्ने वा संवाद प्रस्तुत गर्ने पात्र मञ्चीय पात्र हो ।

ख)	नेपथ्य पात्र : कथायिताको वा अन्य पात्रले नाम मात्र उच्चारण गरेको पात्र नेपथ्य पात्र हुन्छ । यिनीहरूको प्रत्यक्ष नभई परोक्ष र वर्णनात्मक रूपमा उपस्थिति हुन्छ ।

**७.	आबद्धताका आधारमा**

कृतिको कथानकमा बाँधिने र नबाँधिने आधारमा पनि पात्र दुई वर्गका हुन्छन् :

क)	बद्ध पात्र : कृतिको पूर्वाधारमा रहेका सन्दर्भहरूमा बाँधिएर सार्थक हुने अर्थात् जसको भूमिकालाई कृतिबाट निकालिदिएमा कृतिको संरचना नै भत्किन्छ । त्यस्तो पात्रलाई बद्ध पात्र भनिन्छ ।

ख)	मुक्त पात्र : उपन्यासमा रहेको जुन पात्रलाई उपन्यासबाट हटाउँदा कुनै पनि असर पर्दैन भने त्यस्तो पात्र मुक्त पात्र हो ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यस्थित, क्रमबद्ध र वस्तुपरक रूपमा तयार गर्नका लागि सामग्री सङ्कलन कार्यमा आवश्यक सैद्धान्तिक ज्ञान प्राप्त गर्न मुख्यतया पुस्तकालय कार्य विधिका सैद्धान्तिक पक्षहरूको उपयोग गरिएको छ । यसका साथै विषयसँग सम्बन्धित विषय विशेषज्ञसँग सल्लाह सुझाव समेत लिई अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा सम्बन्धित कृति, विभिन्न पुस्तकहरू, शोधपत्र र प्रतिवेदनहरूको पनि अध्ययन गरी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक पद्धतिमा आधारित भई शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

३.१ सामग्री सङ्कलनका स्रोतहरू

अनुसन्धान कार्यलाई विश्वसनीय, वैध, वस्तुनिष्ठ र प्रमाणिक बनाउनका लागि सामग्री/तथ्याङ्क सङ्कलनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू निम्नलिखित दुई स्रोतहरूबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ :

३.१.१ प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत अनुसन्धानमा कृष्ण आचार्य (२०७५) द्वारा लिखित अप्रिल फुल उपन्यासलाई प्राथमिक स्रोतका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.१.२ द्वितीयक स्रोत

अनुसन्धान कार्यलाई अझ विश्वसनीय बनाउनका लागि प्राथमिक स्रोतले मात्र अपुग हुने भएकाले द्वितीयक स्रोतबाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । विशेषगरी शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक आधार खडा गर्न द्वितीयक सामग्रीको स्रोतको रूपमा शैलीविज्ञान, भाषिक शैली विश्लेषण सम्बन्धमा लेखिएका सैद्धान्तिक लेखहरू, शोधपत्रहरू, प्रकाशित खोजमूलक लेखहरू, पत्रपत्रिका, अप्रकाशित/प्रकाशित पुस्तकहरू आदिलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइएको छ ।

शैलीवैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा पात्रहरू, कथानकको विश्लेषण र भाषिका प्रयोगलाई विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत शोधको उद्देश्य रहेकाले मूलतः निगमन विधिलाई प्रयोग गरिएको छ ।

३.२ व्याख्या तथा विश्लेषण

गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित प्रस्तुत अनुसन्धानमा निगमात्मक पद्धतिभित्र रही पुस्तकालयीय अध्ययन, वर्णनात्मक र विश्लेषण, विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यका लागि पूर्वकार्यको गहन अध्ययन गरिएको छ । शोधनिर्देशकको सल्लाह, सुझावलाई मध्यनजर गर्दै शोधकार्यलाई अन्तिम रूप दिइएको छ । यसका लागि प्राथमिक र द्वितीयक सामग्रीहरूलाई सामग्री सङ्कलनका स्रोतका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.३ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्य निम्नानुसारका रूपरेखामा संरचित गरिएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

यस अध्ययनभित्र शोध शीर्षक, शोधको प्रयोजन, अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्या कथन, उद्देश्यहरू, शोधको औचित्य/सान्दर्भिकता र सीमाङ्कन आदिलाई समावेश गरिएको छ ।

अध्याय दुई : सैद्धान्तिक परिचय

यस अध्यायभित्र पूर्वकार्यको समीक्षा, सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । पूर्वकार्यको समीक्षामा पुस्तक समीक्षा र शोध समीक्षा गरिएको छ । सैद्धान्तिक अवधारणाअन्तर्गत शैलीविज्ञानको परिचय, शैलीविज्ञानका परिभाषाहरू, शैलीविज्ञानका प्रकार, कृति विश्लेषणको शैलीवैज्ञानिक आधार (साहित्यिक संरचना, भाषा संरचना र शैली) अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) जस्ता उपशीर्षकको चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय तिन : शोधविधि

यस शोधपत्रमा तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू, सामग्री निर्माण, तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया, व्याख्या विश्लेषण जस्ता शीर्षकहरूमा चर्चा गरिएको छ र अन्त्यमा शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय चार : कथानकका आधारमा अप्रिल फुल उपन्यासको विश्लेषण

यस अध्यायमा अप्रिल फुल उपन्यासको कथानक, संरचना, विकासक्रम र कथानकको विश्लेषणलाई चर्चा गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : शैलीवैज्ञानिक आधारमा पात्रहरूको वर्गीकरण र चरित्र चित्रण

यस अध्यायमा एक अप्रिल फुल उपन्यासमा उल्लेख पात्रहरूको वर्गीकरण र तिनीहरूको चरित्रचित्रण गरिएको छ ।

अध्याय छ : अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा उपन्यासको विश्लेषण

यस अध्यायमा अग्रभूमि निर्माण (विचलन, समानान्तरता) को आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

यस अध्यायमा उक्त उपन्यासको अध्ययनको सांराश तथा विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्ष र उपयोगितालाई उल्लेख गरिएको छ ।

अन्त्यमा आवश्यकताअनुसार सन्दर्भसामग्री सूची, परिशिष्ट र व्यक्तिवृत्तलाई समावेश गरी शोधलाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

अध्याय चार

कथानकको आधारमा अप्रिल फुल उपन्यासको विश्लेषण

यस अध्यायमा अप्रिल फुल उपन्यासको कथानक संरचना विकासक्रम र कथानकको विश्लेषणलाई चर्चा परिचर्चा गरिएको छ ।

४.१ अप्रिल फुल उपन्यासको कथानक संरचना र विकासक्रम

प्रस्तुत उपन्यासमा म पात्रले उपन्यासको अन्तिम अनुच्छेद लेख्न सुरु गरेको र म पात्रका शिशिरसँग भेट भएबाट कथानक अघि बढेको पाइन्छ । शिशिर साइन्स पढ्न काठमाडौँ आएको र शर्मिलासँग नजिक हुने बित्तिकै शर्मिला अष्ट्रेलिया जाने फैसलाले शिशिर निराश भएको छ । केही सयम पछि फेसबुक मार्फत स्वस्तिका र शिशिर प्रेममा पर्छन् । शिशिर घर जाँदा स्वस्तिकालाई भेट्छन् र एक रात सँगै बिताउँछन् । शिशिर र स्वस्तिकाको प्रेम सम्बन्धको एक वर्ष पछि स्वस्तिकाले एक्कासी सम्बन्ध तोड्छिन् र शिशिर बहुला जस्तै हुन्छन् । शिशिर रक्सीको शरणमा पुग्छन् र भट्टी साहुकी छोरी (सानी) प्रति आकर्षित हुन्छन् । शिशिरले सानीले गरेको निस्वार्थ मायालाई मात्र शरीर भोग्न खोजेको र सानीले बिहेको कुरा गर्दा शिशिर एउटा चिट्ठी छोडेर त्यहाँबाट हिँड्छन् । शिशिरले धोका दिएकाले सानीले आत्महत्या गर्न खोज्छिन् । शिशिरलाई जति सम्झाउँदा पनि ऊ कसैको कुरा सुन्न तयार हुँदैनन् । शिशिर ब्याचलर भर्ना हुन्छन् । स्वस्तिकाको याद मेटाउन डान्सबार धाउन थाल्छन् । डान्सबार जाँदा शिशिर जिनासँग नजिकिन्छन् र जिनासँग सँगै रातहरू बिताउन थाल्छन् । शिशिर र जिना लिभिङ टुगेदरमा बस्न थाल्दछन् । शिशिर जिनाको प्रेममा पर्न थाल्छन् । वेश्यासँग बसेको भन्दै सबैले कुरा काट्न थाल्छन् र घरबेटीले तुरुन्त घर खाली गरेर जान भन्छन् । घरबेटीको कुरा पछि जिनाले शिशिरको नाममा चिठी छोडेर सधैँको लागि छोडेर जन्छिन् । पुन : शिशिर रक्सीको साहरा लिएर दिन रात बिताउन थाल्छन् । बाहिर होलीको माहोल चलिरहँदा शिशिर घर भित्र थुनिएर बस्छन् । उनन्चास मिचुअल फ्रेन्ड रहेको एक केटीको फ्रेन्ड रिक्वेष्ट आउँछ । जसको नाम प्रसूना हुन्छ । प्रसूनासँग गफ हुन थालेपछी शिशिरले रक्सी र चुरोट खान कम गर्छन् । शिशिरले प्रसूना अरू कोही नभएर स्कुल पढ्दा आफूले रिजेक्ट गरेकी प्रसूना विश्वकर्मा हो भन्ने थाहा पाउछन् । शिशिर घर जान्छन्, प्रसूनासँग राप्ती घुम्न जान्छन् । दुवैका बीचमा प्रेमका सन्दर्भमा अनेकौ वार्तालाप हुन्छन् । अब प्रसूना आफू शिशिरबाट टाढा बस्न नसक्ने भएको

कारणले काठमाडौँ पढ्न आउँछिन् । प्रसूना र शिशिरले एक अर्कालाई तन र मन दुवै साट्छन् । प्रसूना र शिशिर दुवै एक अर्का बिना बाँच्न नसक्ने अवस्थामा पुग्छन् र त्यही बेला भुकम्प जान्छ । प्रसूनालाई प्रसूनाकी, फुपूले घर पठाइदिन्छिन् र विवाह गर्ने तयारी गर्दछन् । यता शिशिर प्रसूनासँग गफ नभएकोले तड्पीरहेको हुन्छ । प्रसूनाको विवाहको खबर सुनेर शिशिर पुनः एक पटक टुट्छ । ऊ आफूले मायामा धोका पाएको सोचिरहेको हुन्छ तर प्रसूनाले त्यही बेला शिशिरलाई भुकम्प पछिका सम्पूर्ण वृतान्त बताएर आफ्नो अरूसँग विवाह भए आत्महत्या सम्म गर्ने बताउँछिन् । आफूलाई भागाएर लग्न आग्रह गर्छिन् । शिशिरले घरमा फोन गरेर आमालाई आफूले मनपराएकी केटी तल्लो जातकी भएको र आफूले भगाउन चाहेको बताउँछन् तर आमाले यदि त्यो केटीलाई विवाह गरे आफ्नो मरेको मुख हेर्नुपर्ने भन्दै उल्टै धम्क्याउँछिन् । शिशिरले अब आफू दाङ गएर प्रसूनासँगै विष खाएर मर्न लागेको कुरा म पात्रलाई बताउँछन् । म पात्रले शिशिरको आमाबाबुलाई सम्झाउने बताउँदै त्यसो नगर्न आग्रह गर्छिन् र शिशिर म पात्रको कुरा मानेर दाङ जान भनेर हिँड्छन् । म पात्रले फेसबुक मार्फत काठमाडौँ बाट दाङका लागि हिँडेको बस दुर्घटनामा परेको खबर पढ्छिन् । शिशिरले जुन बसको टिकट काटेको हुन्छ त्यही बसको दुर्घटना भएको हुन्छ । यहीँ पुगेर कथानक टुङ्गिएको छ ।

४.२ अप्रिल फुल उपन्यासको परिच्छेदगत विभाजन र कथानक

अप्रिल फुल उपन्यासलाई १५ परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । उपन्यास जम्मा २६७ पृष्ठमा संरचित छ । यो उपन्यास यूरेका पब्लिकेशन प्रा.लि. बाट २०७५ मा प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस उपन्यासको आवरण पृष्ठमा उपन्यासको नाम र लेखकको नाम लेखिएको छ । त्यसैगरी कलेजी रङको पानको पातको चित्रमा एक युवक र युवती विपरीत दिशा तर्फ फर्केर मोबाइल चलाएको देख्न सकिन्छ साथै युवतीले झोला भीरेको पनि देख्न सकिन्छ । मुख पृष्ठमा उपन्यासको नाम, लेखकको नामका साथै अङ्ग्रेजीमा प्रकाशकको नाम लेखिएको छ । अर्को पृष्ठको बायाँ पट्टि उपन्यासको नाम, (c) कृष्ण आचार्य, प्रकाशक, प्रकाशकको ठेगाना, फोन, इमेल संस्करण र ISBN नम्बर उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासका प्रत्येक परिच्छेदमा के कति पृष्ठ छन् र ती परिच्छेदमा कति अनुच्छेद छन् भन्ने कुरा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. १

उपन्यासको परिच्छेद विभाजन

परिच्छेद	पृष्ठदेखि	पृष्ठसम्म	जम्मा अनुच्छेद सङ्ख्या
पहिलो	१	१३	५९
दोस्रो	१४	३७	१२७
तेस्रो	३८	४९	६२
चौथो	५०	५६	३९
पाचौं	५७	९२	२००
छैटौं	९३	१०४	७२
सातौं	१०५	१२८	१६३
आठौं	१२९	१४०	७०
नवौं	१४१	१४७	४४
दशौं	१४८	१५८	७७
एघारौं	१५९	१८१	१४१
बाह्रौं	१८२	२०३	१४६
तेह्रौं	२०४	२२४	११४
चौधौं	२२५	२४५	९७
पन्ध्रौं	२४६	२६७	९५
जम्मा		२६७	१५०६

उपन्यासको संरचना वा परिच्छेदगत आधारमा कथानकको कथ्याङ्क हेर्दा कथानकको निरन्तरता र परिच्छेद विभाजनको औचित्यलाई परीक्षण गर्न सजिलो हुन्छ । अप्रिल फुल उपन्यासका परिच्छेदहरूमा कथानकको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

परिच्छेद एक

- म पात्र उपन्यासको अन्तिम अनुच्छेद लेख्न बस्नु
- म पात्रकी प्रेमीको कार दुर्घटना हुनु
- म पात्रको शिशिरसँग भेट हुनु
- शिशिरले म पात्रलाई आफ्नो प्रेमकथा सुन्न आग्रह गर्नु
- शिशिरले सिरानिमुनीबाट युवतीको फोटो निकाली आफ्नो प्रेमकथा आरम्भ गर्नु

परिच्छेद दुई

- एसएलसी पछि शिशिरलाई साइन्स पढ्न काठमाडौं पठाइनु
- शिशिर र उसका साथीहरू गोठाटार घुम्न जानु
- शिशिर र शर्मिला एक आपसमा नजिक हुनु
- शर्मिलाको अष्ट्रेलिया जाने फैसलाले शिशिर निराश हुनु
- शिशिरको स्वस्तिकासँग फेसबुक मार्फत कुराकानी हुनु
- शिशिरले स्वस्तिकालाई प्रेम प्रस्ताव राख्नु तर स्वस्तिकाले अस्वीकार गर्नु
- केही समयको अन्तराल पछि स्वस्तिकाले शिशिरलाई प्रेम प्रस्ताव राख्नु

परिच्छेद तीन

- शिशिर घर जानु
- शिशिर र स्वस्तिकाको भेट हुनु
- शिशिरले आफ्ना साथीलाई भेटी काठमाडौंका अनेक घटनाहरू सुनाउनु
- शिशिर र स्वस्तिकाले एक रात सँगै बिताउनु

परिच्छेद - चार

- शिशिर र स्वस्तिकाको प्रेम सम्बन्धले एक वर्ष पार गर्नु
- सुरु सुरुमा सम्बन्ध राम्रै भएपनि स्वस्तिकाले एक्कासी सम्बन्ध तोड्नु

- शिशिर बहुला जस्तै बन्नु
- रातभरि झरिमा भिजेका कारण शिशिरलाई अस्पताल लैजानु
- शिशिरले फेक फेसबुक आइ.डी. बनाएर स्वस्तिकाका पोष्टहरू दिनहुँ पढ्नु

परिच्छेद पाँच

- शिशिर काठमाडौँबाट दाङ जानु
- पीडालाई भुल्ने माध्यमको रूपमा रक्सीको शरणमा पुग्नु
- ऊ भट्टीवालाकी छोरी सानीलाई देखेर आकर्षित हुनु र भट्टीमै चुम्बन गरिदिनु
- शिशिरले सानीलाई प्रेम प्रस्ताव राख्नु
- एक रात शिशिर सानीको घर जानु र राती दुवैजनाा घण्टौँसँग पानीमा भिज्नु
- सानीले शिशिरलाई कहिल्यै रक्सी नखाने कसम खुवाउनु
- शिशिरले स्वस्तिकालाई हरपल सम्झिरहनु
- शिशिरको रिजल्ट आउनु
- बल्ल बल्ल पास भएकाले दाङमै बसेर पढ्ने निर्देशन बुवाआमाले दिनु
- देउखुरीमा क्रिकेट प्रतियोगिता सुरु हुनु
- शिशिरले दुई जना केटाहरूलाई सय-सय रूपैया दिएर स्वस्तिकाको कुरा सुन्ने काम लगाउनु
- खेल समाप्त हुनु र शिशिरको टिमको जित हुनु
- शिशिरले स्वस्तिकालाई खोज्नु तर कतै नदेख्नु
- दुई केटाहरूले स्वस्तिकाले शिशिरको बारेमा केही कुरा नगरेको सुनाउनु
- शिशिरले आफ्नो साथी सुदिपलाई कुट्नु र प्रहरीले शिशिरलाई चौकी लैजानु
- शिशिरले रक्सी खाएर वान्ता गर्नु र भट्टी साहुनीले आफ्नो घर लिएर जानु
- भट्टी साहुनी शिशिरसँग नजिकिनु

- दुवैले यौन प्यास मेटाउनु
- शिशिरका आमाबुबा शिशिरसँग रिसाउनु
- दशैँ पछाडि एक रात शिशिर सानी (अञ्जली) कहाँ गई यौन प्यास मेटाउनु र अन्त्यमा एउटा चिट्ठी टेबलमा छाडेर त्यहाँबाट निस्किनु

परिच्छेद छ

- शिशिर काठमाडौँ फर्कनु
- सानीले शिशिरले धोका दिएको भन्दै आत्महत्याको प्रयास गर्नु
- आत्माहत्या गर्न खोजेको खबर सुनेपछि शिशिर खुसी हुनु
- साथीहरूले शिशिरलाई सम्झाउनु खोज्नु तर शिशिर कसैको कुरा सुन्न तयार नहुनु

परिच्छेद सात

- शिशिर ब्याचलरमा भर्ना हुनु
- स्वस्तिकाको याद मेटाउन शिशिर डान्स बार धाउन थाल्नु
- बारबाट एउटी केटी लिएर शिशिर, रबिन र मनोज शिशिरको कोठा जानु
- कोठा पुगेपछि रक्सी पिएर सबैले डान्स गर्नु
- रबिन र मनो बार गर्लसँग रात बिताए पनि शिशिर अर्को कोठामा गएर सुत्नु
- बिहान शिशिर र बार गर्ल बीच कुराकानी हुनु र शिशिरले बारमा जानु, डान्स गर्नु, पर पुरुषसँग सुत्नु बार गर्लको रहर नभएर बाध्यता हो भन्ने थाहा पाउनु
- शिशिरलाई बार गर्लले जिनाको कहानी सुनाउनु
- शिशिरले जिनासँग भेट्ने इच्छा जाहेर गर्नु
- जिना शिशिर बस्ने घरमै बस्ने केटी भएकी कुरा शिशिरले जिनालाई भेटेपछि थाहा पाउनु

- शिशिर र जिना बारबाट निस्किएर सँगै कोठा जानु र आधा रात सम्म ड्रिङ्स् गर्नु
- शिशिर र जिनाले कयौँ रात सँगै बिताउनु
- जिना आत्म सन्तुष्टिका लागि शिशिरसँग नजिक हुनु

परिच्छेद आठ

- जिनाले ट्रभल्स एजेन्सीमा काम गर्न थाल्नु
- जिना र शिशिर लिभिङ टुगेदरमा बस्न थाल्नु
- शिशिर जिनाका प्रेममा पर्नु
- वेश्यासँग प्रेम गरेको भन्दै साथीहरू शिशिरसँग टाढा हुनु
- जिनाको विगतको बारेमा अफिसका साथीहरूले थाहा पाएकाले जिना काममा जान छोड्नु
- वेश्यासँग बसेको भन्दै घरवेटीले शिशिर र जिनालाई कोठा छोड्न भन्नु
- घरबेटीको कुरा सुनेपछि जिना ढोका थुनेर कोठा भित्र बस्नु
- शिशिरले कयौँ कोशिस गर्दा पनि जिनाले ढोका नखोल्नु
- भोलि पल्ट कोठा खोल्दा शिशिरले जिनाले लेखेको चिठ्ठी भेट्नु
- जिनाले शिशिरलाई सधैँका लागि छोडेर जानु

परिच्छेद नौ

- आफन्त खसेको कारणले शिशिर दशैँमा घर नजानु
- रक्सीको साहारामा शिशिरले दिन बिताउन थाल्नु
- शिशिरले जिनासँग घुमेको कुराहरू सम्झनु
- शर्मिला अष्ट्रेलियाबाट काठमाडौँ आउनु र उसले शिशिरलाई भेट्नु
- शर्मिलाले शिशिरलाई आफूलाई भोग्न भन्नु तर शिशिरले नमान्नु

परिच्छेद दश

- बाहिर होलीको रौनक चलिरहँदा कोठाभित्र शिशिर भोड्का र मार्लबोरो चुरोटमा रमाउनु
- उनन्चास म्युचुअल फ्रेन्ड रहेको एक जना केटीको फ्रेन्ड रिक्वेष्ट शिशिरले एसेप्ट गर्नु
- उक्त केटीको नाम प्रसूना हुनु र शिशिरको कुराकानी हुन थाल्नु
- शिशिर प्रसूनासँग बोल्ने क्रममा उसले प्रसूना स्वस्तिका हो भन्ने शङ्का गर्नु
- एकदिन शिशिरलाई साथीहरूले बोलाउनु र सम्झाउने कोशिश गर्नु
- शिशिरले प्रसूना बनेर स्वस्तिका आफ्नो जीवनमा आएको सपना देख्नु
- प्रसूनासँग कुरा हुन थालेपछि शिशिरले चुरोट र रक्सी खान कम गर्नु

परिच्छेद एघार

- एकाबिहानै शिशिरलाई जिनाको म्यासेज आउनु
- जिनाले शिशिरलाई यु एन पार्क बोलाउनु
- शिशिर जिनालाई भेट्नु यु एन पार्क जानु तर जिना त्यहाँ नभेटिनु
- त्यसपछि शिशिर कोठामा आएर बेस्सरी रक्सी पिएर निदाउनु
- प्रसूनाले शिशिरलाई धेरै पटक म्यासेज र फोन गर्नु तर शिशिरले जवाफ नदिएपछि प्रसूना शिशिरसँग रिसाउनु
- शिशिरले प्रसूनासँग माफी माग्नु र उसलाई फकाउनु
- रक्सीमा मात्तिएको शिशिरले प्रसूनालाई प्रेम प्रस्ताव राख्नु र प्रसूनाले पनि स्वीकार गर्नु
- प्रेम प्रस्ताव स्वीकार गरेकी प्रसूनाले हाँस्दै शिशिरलाई ह्यापी अप्रिल फुल भन्नु
- मनोजले शिशिरलाई जिना बनेर यु एन. पार्क बोलाएको शिशिरले थाहा पाउनु

- रिसको झोकमा शिशिरले मनोजलाई मुक्का हान्नु
- शिशिरले प्रसूनालाई फोटो पठाउन आग्रह गर्नु तर प्रसूनाले नकार्नु
- भोलिपल्ट सरप्राइज भन्दै प्रसूनाले शिशिरलाई फोटो पठाउनु
- शिशिरले प्रसूना अरू कोही नभएर स्कुल पढ्दा आफूले रिजेक्ट गरेकी प्रसूना विश्वकर्मा हो भन्ने थाहा पाउनु

परिच्छेद बाह्र

- शिशिर एक्कासी घर जानु
- शिशिर प्रसूनालाई भेट्न पिस पार्क जानु
- प्रसूनालाई भेटिसकेपछि शिशिरले प्रकाशलाई भेट्नु
- प्रकाश र आकाशले शिशिरलाई सानीले अझैं पनि माया गर्ने कुरा बताउनु
- शिशिर र प्रसूना राप्ती घुम्न जानु
- प्रसूना र शिशिरका बीचमा प्रेमको बारेमा अनेकौं वार्तालाप हुनु
- शिशिरले प्रसूनालाई चुम्बन गर्नु र प्रसूनाले शिशिरलाई एक चड्कन हान्नु
- दुवैले एक अर्कालाई सरी भनेर उक्त घटनालाई बिर्सने प्रयास गर्नु
- शिशिर र प्रसूनाबिच मर्निङवाकमा भेट्ने सहमति हुनु र भेट हुनु
- चौथो पटकको भेटमा शिशिर र प्रसूना दुवैले एक अर्कालाई चुम्बन गर्नु
- बिहान भेट्न बोलाएर प्रसूना भेट्न नआउनु र शिशिरले रिसाएर फोन अफ गर्नु
- प्रसूनाकी बहिनीले आफ्नी दिदी हराएको र केही भए तपाई जिम्मेवार भनेर शिशिरलाई फोन गरेर धम्क्याउनु
- शिशिर प्रसूनालाई खोज्न सम्भावित ठाउँहरूमा जानु तर कतै नभेट्नु
- दिउँसो ३:३० बजे प्रसूनाले शिशिरलाई रुँदै फोन गर्नु

- शिशिर प्रसूनासँग रिसाएर काठमाडौँ फर्कनु, तर प्रसूनाले बारम्बार फोन गरेर शिशिरलाई फकाउनु
- प्रसूनाले आफू शिशिरबाट टाढा बस्न नसक्ने कुरा गर्दै काठमाडौँ पढ्न आउने कुरा बताउनु

परिच्छेद तेह्र

- प्रसूना एस.एल.सी पछि काठमाडौँ आउनु र अचानक शिशिरको कोठाको ढोका ढक ढक गर्नु
- प्रसूना र शिशिर गोदावरी घुम्न जानु
- प्रसूना र शिशिर पानीमा भिज्नु र एक आपसमा अङ्कमाल गरेर शरीरको राप महसुस गर्नु
- धेरै दिनपछि एक साझ प्रसूना एक्कासी शिशिरको कोठा जानु
- दुवैले एउटै थालबाट एक अर्कालाई खाना खुवाउँनु
- रेणुले बारबार शिशिरको ढोका नक गरेकाले प्रसूना शिशिरसँग रिसाउनु
- राति दुवैजनाले एकअर्कालाई चुम्बन र अङ्कमाल गर्दै सुत्नु
- शिशिर र प्रसूनाले मनका साथसाथै तन पनि एकअर्कालाई सुम्पिनु
- बिहान दुवै जना स्वयम्भू घुम्न जानु
- प्रसूनालाई पेट दुखेको कारण शिशिरले बोकेर स्वयम्भूको सिँढी ओराल्नु
- रेणुले जिनाको कुरा प्रसूनालाई सुनाइदिन्छु भनी शिशिरलाई ब्लाकमेल गर्नु
- शिशिरले प्रसूनालाई स्वयम्भूमा बोकेको कुरा साथीहरूले थाहा पाई शिशिरलाई जिस्काउनु र प्रसूनासँग भेट गराउन आग्रह गर्नु

परिच्छेद चौध

- शिशिरले प्रसूनालाई जिनाको बारेमा सबै कुरा बताउनु तर शारीरिक सम्बन्ध रहेको कुरा नबताउनु
- दशैं बिदामा शिशिर र प्रसूना सँगै घर जानु

- प्रसूनालाई पानीपुरी मनपर्ने भएकाले शिशिरले पनि पानीपुरी खान थाल्नु
- प्रसूना र शिशिर सँगै काठमाडौँ फर्कनु
- शिशिरले आफ्ना साथीहरूसँग प्रसूनालाई भेट गराउनु
- शिशिर र साथीहरूले रक्सी खाई शिशिरलाई लभस्टोरी भन्न उक्साउनु,
- घर फर्केपछि प्रसूना शिशिरले वास्ता नगरेको भन्दै शिशिरसँग रिसाउनु
- प्रसूनाले शिशिरलाई कहिल्यै रक्सी नखाने कसम खुवाउनु
- धेरै समयपछि शिशिर र प्रसूनाको भेट हुनु
- प्रसूनाले धरहरा चढ्ने जिद्दी गरेका कारण शिशिर टिकट काट्न काउन्टर गएको बेला भुइँचालो गएर धरहरा भाँचिनु
- प्रसूना र शिशिरले घाइतेलाई अस्पताल लैजान सहयोग गर्नु
- रबिन र उसकी गलफ्रेन्ड सँगै प्रसूना र शिशिरले पेप्सीकोलाको फुटबल ग्राउण्डमा रात बिताउनु
- अर्को रात शिशिरसँगै सुतेकी प्रसूना बिहान एकाएक गायब हुनु
- शिशिरले रेणुलाई लिएर प्रसूनाकी फुपुको घर जानु
- प्रसूना दाङ गएको कुरा शिशिरले थाहा पाउनु

परिच्छेद पन्ध्र

- शिशिर दाङ जानु
- आकाशले एन आर एन केटासँग प्रसूनाको बिहे हुन लागेको बताउनु
- प्रसूनाको बिहेको कुरा सुनेपछि शिशिर पागल जस्तै हुनु र भट्टी गएर रक्सी खानु
- आकाशले बेहोस अवस्थामा शिशिरलाई घर पुऱ्याउनु त्यसपछि शिशिरलाई अञ्जली (सानी) लाई धोका दिएकोमा पश्चाताप हुनु
- शिशिरले सानीको भट्टी पसलमा गएर चुरोट र रक्सी खानु

- अञ्जली (सानीको) भाइलाई बीस रूपैंया दिएर एउटा चिठी सानीलाई दिन अह्राउनु
- अञ्जलीले फोन गरेर आफ्नो बिहे हुन लागेको र अब बाबु आमाको विश्वास नतोड्ने कुरा बताउनु
- शिशिर घरमा थाहा नदिई काठमाडौं फर्किनु
- राति रक्सी खाएर शिशिरले बान्ता गर्नु
- रेणुले शिशिलाई बाथरुम लगेर नुहाइदिनु
- शिशिर रेणुलाई अङ्कमाल गरेर बेस्सरी रुनु
- एकदिन बिहानै प्रसूनाले शिशिरलाई कल गर्नु
- प्रसूनाले भुँइचालो गएपछिका सबै घटना शिशिरलाई सुनाउनु
- प्रसूनाले शिशिरलाई आफूलाई भगाएर लान भन्नु
- शिशिरले घरमा फोन गरेर आफूले माया गर्ने केटी तल्लो जातकी हो भनी सुनाउनु
- शिशिरकी आमाले त्यो केटी ल्याइस् भने मेरो मुख देख्न पाउँदैनस् भनेर धम्की दिनु
- शिशिरले आफ्नो सबै कथा म पात्रलाई सुनाइ सक्नु
- म पात्रले शिशिरको परिवारलाई कन्भिन्स गराउँछु भन्नु
- शिशिरले कन्भिन्स गराउन नसकिने कुरा बताउनु
- शिशिरले प्रसूना र आफू दुवैले एकैसाथ आत्महत्या गर्ने कुरा बताउनु
- म पात्रले शिशिरलाई सम्झाउन नसकेपछि तिमी काँतर हौ भन्दै उसको कोठाबाट बाहिर निस्कनु
- म पात्रले मुस्कान (साइक्यास्ट्रिक) साथीलाई फोन गरेर शिशिरको समस्या बताउनु

- साथीले त्यस्ता व्यक्तिले आत्महत्या पनि गर्न सक्ने बताएपछि म पात्रले दाङ गएर शिशिरलाई बचाउने निधो गर्नु
- म पात्रल दाङ जानै लाग्दा शिशिरको फोन आउनु र उसले आत्महत्या गर्ने सोचे बदलेको कुरा बताउनु
- म पात्रले काठमाडौँ बाट दाङ गइरहेको बस दुर्घटना भएको न्यूज फेसबुक मार्फत पढ्नु
- जुन बसको दुर्घटना भएको हो, शिशिरले पनि त्यही बसको टिकट काटेको हुनु

४.३ अप्रिल फुल उपन्यासको कथानक विश्लेषण

वि.सं. २०७५ मा उपन्यासकार कृष्ण आचार्यद्वारा लिखित *अप्रिल फुल* उपन्यास युरेका पब्लिकेशन प्रा.लि. बाट प्रकाशित भएको हो । यस उपन्यासमा आज भोलिका समाजको सजीव चित्रण गरिएको छ साथै गाडी दुर्घटनाको खबर सुनाएर दुखान्त अन्त्य गरिएको छ । यस उपन्यासमा तल्लो जात र माथिल्लो जात भनेर हेर्ने समाजको नजर, एउटा वेश्या सामान्य रूपमा बाँच्दा उसलाई आउने अफठ्यारा जस्ता विविध पक्षलाई विषय वस्तु बनाएर उपन्यास लेखिएको छ। यस उपन्यासमा काठमाडौँ र दाङ को परिवेश उल्लेख गरिएको छ।

यस उपन्यासको संरचना वृत्तकारीय ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । यो सामाजिक यथार्थमा आधारित रहेको छ । महिलाहरूको समस्या, पुरुषहरूको (युवा) कुलत को बारेमा उजागर गरिएको छ। शिशिरले म पात्रलाई आफ्नो प्रेमकथा सुन्न आग्रह गरेबाट उपन्यासको सुरुवात भएको पाइन्छ । शिशिर एस.एल.सी पछि साइन्स पढ्न काठमाडौँ आएको, साथीहरूसँग घुम्न गोठाटार गएर शर्मिलासँग नजिक भएको, शिशिरको फेसबुक मार्फत स्वस्तिका सँग कुराकानी सुरु भएको, पछि शिशिर र स्वस्तिका एक अर्कासँगको प्रेममा परेको, सुरु -सुरुमा सम्बन्ध राम्रै भएपनि स्वस्तिकाले एक्कासी सम्बन्ध तोडेकाले बहुला जस्तै बनेको, शिशिरको जीवनमा भएको उतार चढाबका सेरोफेरोमा यो उपन्यास घुमेका पाइन्छ । पहिले शिशिरको जीवनमा घटना घटेको छ, त्यसपछि उसले आफ्नो घटना

सुनाएको छ । यो वृत्तकारीय ढाँचामा रचना गरिएको उपन्यास हो । यस उपन्यासको आदि, मध्य र अन्त्य भागलाई एउटैमा समेटेर विश्लेषण गरी देखाउन सकिन्छ ।

उपन्यासको आरम्भमा पात्रले उपन्यासको अन्तिम अनुच्छेद लेख्न बसेबाट सुरु भएको छ । यस उपन्यासको प्रमुख पात्र शिशिर, प्रसूना, स्वस्तिका, सानी, जिना हुन् । अरू सहायक पात्रमा प्रकाश, शर्मिला, शिशिरकी आमा, शिशिरको बुवा, म पात्र, सुदिप भट्टी साहुनी, रविन, नमराज आदि रहेका छन् । शिशिरले एस.एल.सी. सकेर काठमाडौं पढ्न आएबाट उपन्यास सुरु भएको छ । शिशिर र शर्मिला गोठाटार घुमेर आएबाट एक आपसमा नजिकिएका छन् तर शर्मिला अष्ट्रेलिया जाने कुराले शिशिर निराश भएको छ । फेसबुकको माध्यमबाट स्वस्तिकासँग शिशिर नजिकिन्छ र उनीहरूबीच प्रेम बस्छ । शिशिर घर जाँदा स्वस्तिकासँग भेट गर्छ । स्वस्तिकाले छोडेपछि शिशिर बहुलाजस्तै भएको छ । स्वस्तिकाले एक्कासी विना केही कारण छोड्नु कथानकको सङ्घर्ष विकासको अवस्था हो ।

शिशिरले स्वस्तिकाले दिएको पीडा कम गर्ने माध्यमको रूपमा रक्सी र चुरोटलाई लिन थाल्छ । रक्सी खाने क्रममा नै शिशिर सानीप्रति आकर्षित हुन्छ र प्रेम प्रस्ताव राख्छ । सानीले स्वीकार गर्दै आफ्नो जवानी शिशिरलाई सुम्पिन्छे र रक्सी कहिल्यै नखान कसम पनि खुवाउँछे । शिशिरले सानीलाई स्वस्तिकाको बदलाको लागि मात्र उसको शरीरसँग खेलेको कुरा उल्लेख गर्दै सानीकोमा चिठी छोडेर निस्कन्छ । सानीले शिशिरले आफूलाई धोका दिएको थाहा पाएर आत्महत्या गर्न खोज्छिन् । शिशिरलाई जब साथीहरूले उक्त कुरा सुनाउँछन् । शिशिर खुसी हुन्छ । जति सम्झाउँदा पनि सुन्न तयार नै हुँदैन । स्वस्तिकाको याद मेटाउन शिशिर डान्सबार धाउन थाल्दछ । बार जाने क्रममा बार गर्लको मद्दतबाट जिनासँग चिनाजान हुन्छ । शिशिर र जिनासँगै बस्न थाल्दछन् । साथै शिशिर जिनासँगको प्रेममा पर्छ । जिनाले शिशिरको सल्लाह अनुसार वेश्या पेशा छाडेर अफिसमा काम गर्न थाल्छे तर जिनाको विगत अफिसकाले थाहा पाएपछि जिनाले जागिर पनि छोड्छे । घरबेटीले वेश्यासँग बसेको भन्दै शिशिरलाई कोठा छोड्न भन्नु, घरबेटीको कुरा सुनेर ढोका थुनेर बसेकी जिनाले शिशिरलाई सधैंको लागि छोडेर जानु सम्मका घटनालाई मध्यभागमा राख्न सकिन्छ ।

होलीको रंगमा सबै मानिस रमाउँदै गर्दा शिशिर भोड्का र मार्लबोरो चुरोट पिएर जिनासँगको यादगार पलहरू सम्झिरहेको बेला शिशिरलाई प्रसूना नाम गरेकी केटीको फ्रेन्ड

रिक्वेष्ट आउँछ । प्रसूनासँग गफ गर्न थालेपछि शिशिरले चुरोट खान कम गरेको छ । शिशिरले प्रसूनासँग उसको फोटो पठाउन आग्रह गर्छ, प्रसूनाले फोटो पठाएपछि शिशिरले थाहा पाउँछ, प्रसूना आफूले रिजेक्ट गरेकी प्रसूना विश्वकर्मा हो भनेर । शिशिर एक्कासी घर जान्छ त्यहाँ पुगेर उसले प्रसूनासँग भेटेपछि प्रकाशलाई भेट्दा सानीले अझैं माया गर्ने कुरा थाहा पाउँछ । प्रसूना र शिशिरका भेट बाक्लिन थाल्दछन् । पाँचौं पटकको भेटमा दुबैले एक अर्कालाई चुम्बन गर्नु एक दिन भेट्न बोलाएर पनि प्रसूना भेट्न नआउनु शिशिर रिसाएर काठमाडौँ फर्कनु, प्रसूना पनि अब पढ्न काठमाडौ आउने कुरा बताएर एक्कासी शिशिरको कोठामा पुग्छिन् । उनीहरू घुम्न गोदावरी जान्छन् । उनीहरू अझ आफूहरू नजिक भएको महसुस गर्छन् । फेरी प्रसूना शिशिरको कोठामा आउँछिन् । यस पटक उनीहरूले तन र मन एक अर्कालाई सुम्पिन्छन् । शिशिर र प्रसूनाको बारेमा साथीहरूले थाहा पाएकाले साथहिरूलाई भेट गराउन र घुम्न धुलिखेल जान्छन् । घुम्दा उनीहरूले साथीहरूसँग रक्सी खान्छन् प्रसूनालाई वास्ता नगरेको भन्दै शिशिरसँग रिसाउँछिन् । पुनः शिशिर र प्रसूनाको भेट हुँदा प्रसूनाले धरहरा चढ्ने जिद्दी गरेकाले शिशिर टिकट काट्न काउन्टर गएको बेला भुइँचालो गएर धरहरा भाँचिएकाले घाइतेलाई अस्पताल लैजान सहयोग गरी आफूहरू सुरक्षित स्थान तर्फ जान्छन् । राति सँगै सुतेकी प्रसूना विहान एकाएक गायव भएकाले जति खोज्दा पनि नभेट्नु र प्रसूना दाङ गएको कुरा शिशिरले थाहा पाउँछ ।

प्रसूनाको एन.आर.एन. केटासँग विवाह हुन लागेको खबर थाहा पाएर शिशिर भित्रैदेखि टुट्छ । प्रसूनाले आफ्नो सहमति बिना नै विवाह हुन लागेको र आफूलाई भगाएर लग्न आग्रह गर्दै रुँदै फोन गर्छिन् जुन कुराबाट शिशिरको मन पग्लिन्छ । घरमा आमालाई शिशिरले आफूले माया गर्ने केटी तल्लो जातकी हो भनेर सुनाउँछन् । आमाले त्यो केटी ल्याइस् भने आफ्नो मरेको अनुहार देख्छस् भनेर उल्टै धम्की दिन्छिन् । शिशिर आतमहत्या गर्न सुर कसेर प्रसूना र आफू सँगै मर्न लागेको कुरा म पात्रसँग गर्छ र म पात्रले सम्झाएर आफूले सक्ने सहयोग गर्ने कुरा बताउँछिन् । शिशिरले अब नमर्ने कुरा गरेर दाङ हिँड्छ तर शिशिर जुन बसमा चढेको हुन्छ त्यो बस दुर्घटना भएको खबर समाचारमा आउनु जस्ता घटनालाई अन्त्य भागमा राखिएको छ ।

यस उपन्यासमा घटाइएका सम्पूर्ण घटनालाई हेर्दा नेपाली समाजमा धनी, गरिबको ठूलो खाडल रहेको कुरालाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । एउटा व्यक्तिले आफ्नो

स्वार्थ पूर्तिका लागि के के सम्म गर्न सक्दो रहेछ भन्ने कुराको चित्रण यस उपन्यासमा पाइन्छ । यस उपन्यासमा कोही व्यक्ति आफ्नो विगत बिर्सिएर नयाँ ढंगले आफ्नो जीवन सुरु गर्न खोज्दा पनि समाजले त्यस्ता व्यक्तिलाई स्वीकार्न नसकेको कुरा बडो रोचक ढंगले प्रस्तुत गरिएको छ । जातभात, उचनीच जस्ता कुराको बलमा आफ्नो छोराले मन पराएको केटी घरमा ल्याए मर्ने सम्मको धम्की दिन पनि परिवारका सदस्य पछि नरहेको कुराले समाज आजको एक्काइसौँ शताब्दीमा पनि परिवर्तन भई नसकेको कुरालाई यस उपन्यासले आफ्नो विषय बनाएको छ ।

साँचो र निःस्वार्थ माया गर्नेलाई माया गर्नेले नै धोका दिने, कसैले धोका दिएको कारण अरूको जीवनसँग खेल्न पछि नहट्ने, जातभातको जालोले समाजलाई जकडेको र त्यसबाट फुत्कन नसकेको चरित्रलाई वा यथार्थलाई उदाङ्गो पारिएको छ । कोही सुध्रीन चाहनेलाई उसको विगत कोट्याएर त्यसमा नुनचुक दलेर रक्तमुच्छेल पार्न यो समाज तल्लीन रहेको कुरा पनि यस उपन्यासले उठाएको छ । व्यक्तिगत स्वतन्त्रता, वर्गीय समानता, जातभात जस्ता सामाजिक अपराध जस्ता कुरामा सुधार गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश अप्रिल फुल उपन्यासले प्रस्तुत गरेको छ ।

अध्याय पाँच

अप्रिल फुल उपन्यासका पात्रहरूको विश्लेषण

प्रस्तुत अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको अध्ययनका सिलसिलामा यस अध्ययनमा उक्त उपन्यासमा प्रयुक्त पत्रलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ :

५.१ अप्रिल फुल उपन्यासका पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक विश्लेषण

उपन्यासका कथावस्तुलाई गतिशीलता प्रदान गर्नलाई पात्र वा चरित्रको आवश्यकता पर्ने गर्दछ । अप्रिल फुल उपन्यासमा शिशिरको केन्द्रीयतामा कथावस्तु अगाडि बढेको पाइन्छ । यस उपन्यासमा प्रमुख पात्रका रूपमा शिशिरलाई उभ्याइएको छ । त्यसैगरी प्रमुख नारी पात्रका रूपमा प्रसूना, सानी, जिना, स्वस्तिका उपस्थित भएका छन् । यस उन्यासमा प्रयोग गरिएका पात्रहरूद्वारा नेपाली समाजमा वर्तमान अवस्थामा युवा वर्गमा रहेको विकृतिलाई र समाजको वास्तविकतालाई उजागर गर्न उत्कृष्ट भूमिका निर्वाह गरेका छन् ।

यस उपन्यासमा सहायक पात्रका रूपमा म पात्र (निर्जला थारु), शर्मिला, शिशिरको बुवा, शिशिरकी आमा, सुदिप, भट्टी साहुनी नमराज, सविन, परी, रेणु, प्रसूनाकी फुपु, मुस्कान (म पात्रकी साथी) देखिएका छन् । यी पात्रहरूले कथालाई अगाडि बढाउनका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । अन्य गौण पात्रहरूमा प्रकाश, सुविन, समीर, महेश, उमेश, विनोद, निरञ्जन, मनोज, जस्ता धेरै पात्रहरू रहेका छन् । यी पात्रहरूको उपन्यासमा प्रत्यक्ष रूपमा कुनै भूमिका रहेको पाइँदैन । प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक तालिकामा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

शैलीवैज्ञानिक आधारमा उपन्यासको पात्रहरूको चारित्रिक विवरण

क.सं.	आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
	पात्र/चरित्र	पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	वर्गीय	व्यक्तिगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१.	शिशिर	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
२.	प्रसूना	-	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-
३.	म पात्र (निर्जला थारु)	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
४.	स्वस्तिका	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-
५.	सानी (अञ्जली)	-	+	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
६.	जीना	-	+	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
७.	प्रकाश	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
८.	शर्मिला	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
९.	शिशिरको बुवा	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+
१०.	शिशिरकी आमा	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	+

११.	सुदिप	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१२.	भट्टी साहुनी	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१३.	रबिन	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१४.	सुबिन	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+
१५.	नमराज	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१६.	आकाश	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
१७.	परी	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
१८.	समीर	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
१९.	रेणु	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-	+
२०.	प्रसूनाकी फुपु	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+
२१.	मुस्कान (म पात्रकी साथी)	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२२.	ट्याक्सी वाला	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२३.	नीलम	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+

२४.	मीरा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२५.	सुजता	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
२६.	इन्स्पेक्टर	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+
२७.	सबिना	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२८.	गंगा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२९.	नीरन	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
३०.	अर्जुन	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+

चरित्र तालिकाको विश्लेषण

(क) **शिशिर**

(अ) **पुरुष पात्र**

लिङ्गका आधारमा शिशिर पुरुष पात्र हो । शिशिर उपन्यासको नायक पनि हो । उपन्यासका आधारमा शिशिरलाई उसको आमाबुवाको छोरा, दिदीको भाइ, भाञ्जीको मामा, जीना, स्वस्तिका र प्रसूनाको ब्वाइफ्रेन्ड, सुदीप, नमराज, रविनको साथीको रूपमा चिनिन्छ । शिशिरले नारी वर्गलाई सम्मानका नजरले सुरुवातमा हेर्ने भए तापनि स्वस्तिकाले छोडेर गएपछि उसको यो व्यवहारमा परिवर्तन आएको छ । उपन्यासका आधारमा शिशिरलाई पुरुष पात्रका रूपमा प्रमाणित गर्ने केही आधारहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- भाइको सबै ठीकै, राम्रै चल्दै छ नि ? (पृ. ९)
- ज्वाइँ साहेब जाँदा पनि ? (पृ. ४०)
- पहिलो पल्ट ससुराली आउँदा लाज लाग्दैन त । (पृ. ४४)
- हेर बाबु, तँ तिनी लफङ्गा साथीहरूको पछि लाग्न छाड् । (पृ. ६९)
- भन्नु भएन दाइ ! बरु अर्की दिदीले तपाईंले व्याटिङ गर्दा शिशिर दाइ शिशिर दाइ भन्दै हुटिङ गर्नुभएको थियो । (पृ. ७९)
- नेताको छोरा होस् ? (पृ. ८१)
- ल है घर गएर केटाले ठूलै प्रगति गरेछ, नमराज बोल्यो । (पृ. ९४) ।

(आ) **प्रमुख पात्र**

यस उपन्यासको प्रमुख पात्र शिशिर हो । उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म शिशिरकै सेरोफेरोमा कथावस्तु रहेको छ । यसलाई उपन्यासबाट हटाइयो भने कथावस्तु नै खलबलिन्छ । शिशिरलाई प्रमुख पात्र भन्ने प्रमाणहरू निम्नानुसार छन् :

- ऊ शिशिर जसले पाँच वर्षअघि एस एल सीमा दाङ जिल्ला टप गरेको थियो । (पृ. ९)
- सँगै एस एल सी दिएका साथीहरू घोराही बसेर पढ्थे । (पृ. ४१)

- मेरो कोठा मिलाउन जाऔँ न हैं, दोस्रो खिल्ली चुरोट सकेपछि मौनता तोड्दै मैले भनँे । (पृ. ९७)
- ग्वाँग्वाँ गर्दै रोएँ, कराएँ अनि चिच्याएँ । टाउको र हात सँगै भुइँमा बजारेँ । (पृ. १४०)
- कहाँ भेट्ने त्यो चाहिँ तिमी नै भन । स्थान छनोटको जिम्मा उसलाई सुम्पिएँ । (पृ. १८९)
- धेरै सोचेपछि तपाईं दिमागमा क्लिक हुनुभयो । त्यसैले हनुमान स्थान चोकमा एक जना दाइको सहयोग लिएर नाटक गरेको हुँ । (पृ. २६०)

(इ) प्रतिकूल पात्र

शिशिर यस उपन्यासको प्रतिकूल पात्र हो । उसले उपन्यासमा अनुकूल र प्रतिकूल दुबै किसिमको भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । शिशिरले एउटी वेश्यालाई स्वीकार गरेर विवाह गर्ने भएका छन् र दलित परिवारकी प्रसूनासँग विवाह गर्ने मनसाय बनाएकाले ऊ अनुकूल पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ भने सानीलाई माया गरेको नाटक गरेर उसको यौवन र जवानीको मज्जा मात्र लुट्ने मनसाय राखेको छ जसबाट शिशिर अनुकूल र प्रतिकूल दुबै पात्रका रूपमा पुष्टि भएको छ । उपन्यासका आधारमा शिशिरलाई यी दुबैका रूपमा पुष्टि गर्ने आधारहरू निम्नलिखित छन् :

- मेरो लडाइँ कुनै बर्दीधारी प्रहरी वा सेनासँग होइन । समाजसँग हो, अन्धविश्वास, कुरीति र कुसंस्कारसँग । (पृ. २६१) ।
- हाम्रो मृत्युले सारा विश्वको ध्यान खिचोस् भन्ने मेरो चाहना छ । ताकि हामी जस्तै सच्चा प्रेम गर्ने अर्को जोडीले यो बाटो रोज्नु नपरोस् । (पृ. २६१)
- जिना एउटी वेश्या हो, म उसलाई प्रेम गर्छु । (पृ. १३१)
- त्यस रात धेरै सोचेपछि ऊसँग बिहे गर्ने निर्णय लिएँ । बिहेपछि दाङ गएर बस्ने योजना पनि बनाएँ । (पृ. १३३)
- त्यसपछि मैले पनि श्रीमान विदेशमा तेरा लागि पसिना बगाउने, तैले यहाँ अरूसँग यौवन लुटाउने । तँ घटिया कि म ? (पृ. ९०)

- अनि के भो त ? यहाँ प्रेम नै धोका दिनका लागि गरिन्छ । मैले जवाफ फर्काएँ । (पृ. ९५)
- तिमी निकै रसिली थियौ । तिम्रो यौवन चुस्न पाउँदा मैले स्वस्तिकाले दिएको पीडासमेत भुल्ने गर्थे । (पृ. ९६)
- जसको बदला मैले तिमीसँग लिएँ । तिमी त त्यसको सुरुवाती पात्र पात्र हौ । तिमी जस्ता धेरैको रस चुस्न अझै बाँकी छ । (पृ. ९७) ।

(ई) **गतिशील पात्र**

शिशिर स्वभावका आधारमा यस उपन्यासमा गतिशील पात्रका रूपमा स्थापित भएको छ । सानीलाई प्रयोग गर्ने नियतले जवानी लुटेर छोडे पनि पछि पश्चाताप् गरेको छ । पहिले जीनालाई एउटी वेश्याको रूपमा हेरे तापनि पछि जीनासँग विवाह गर्न तयार भएको छ । रक्सी चुरोट खाने मान्छे समेत मन पर्ने शिशिर पछि चुरोट नखाइ सुत्न समेत नसक्ने भएको छ । उपन्यासका आधारमा शिशिरलाई गतिशील पात्रका रूपमा पुष्टि गर्ने निम्नलिखित आधारहरू रहेका छन् :

- एउटा घटनाले मलाई निकै परिवर्तन गऱ्यो । दिनहुँ भट्टी चाहार्ने भए । (पृ. ५७)
- प्रेममा एउटी युवतीबाट धोका पाएर कुनै दिन म पनि अस्पतालको बेडमा थिएँ त्यसको बदला म अरू युवतीसँग लिन चाहन्थे (पृ. ९५)
- म अञ्जलीको (सानी) नम्बरका लागि तड्पिएँ । (पृ. २४९)
- एउटी नारीको जीवनसँग खेलेर उसलाई 'युज एन थ्रो' गर्नु मेरो ठूलो भुल थियो । (पृ. २४९)

(उ) **वर्गीय पात्र**

शिशिर उपन्यासको आधारमा वर्गीय पात्र हो । उसले समाजमा रहेको कुरीति र कुसंस्कृतिको विरोध गरेको छ । जसकारण जीना वेश्या भएपनि स्वीकार्ने र प्रसूना दलित भएपनि विवाह गर्ने मनशाय बनाएको छ । शिशिरलाई वर्गीय पात्र भनी प्रमाणित गर्ने आधार निम्न छन् :

- मैले ममीलाई फोन गरेँ । आफूले एउटी केटीसँग प्रेम गरेको र उसँग बिहे गर्ने सुनाएँ । (पृ. २५९)
- मैले उसलाई त्यहाँ सरप्राइजस्वरूप हाम्रै बिहेको कुरा सुनाउने सोच बनाएको थिएँ । हो जिना र मेरो (पृ. १३३)

(ऊ) **मञ्चीय पात्र**

यस उपन्यासमा शिशिर मञ्चीय पात्रका रूपमा देखापरेको छ । परिच्छेद एकदेखि परिच्छेद सोह्रसम्म उसको प्रत्यक्ष उपस्थिति रहेको छ । उसकै कार्यकलाप र सङ्घर्षमा उपन्यास अगाडि बढेको छ । शिशिरलाई मञ्चीय पात्र भन्ने प्रमाणहरू निम्नानुसार छन् :

- तपाईसँग भेटेर आफ्ना कुरा राख्छु भन्ने सोचेको थिएँ । (पृ. ११)
- उसको कुरा सुनेर म खुसीले हाँसैँ । जोड्-जोडले हाँसैँ । (पृ. ९५)
- भान्जीले मेरो मोबाइल लिँदै खै म आफैँ गर्छु मेरी माइजुलाई फोन भनेपछि म फसादमा परेँ ।(पृ. १२६)
- त्यसो भए मेरो खुसीका लागि, सधैँका लागि रक्सी छाड्न सक्नुहुन्छ ? (पृ. २३५)
- ऊ भन्दै गयो, खोला बगिरहेका, चरा कराइरहेका, नितान्त प्राकृतिक हुनेछ त्यो हाम्रो अन्तिम पल (पृ. २६२)

(ऋ) **बद्ध पात्र**

शिशिर यस उपन्यासको बद्ध पात्र हो । उपन्यासको कथावस्तु शिशिरको जीवनसँग सम्बन्धित छ । उसलाई उपन्यासबाट झिकिदिने हो भने उपन्यासको संरचना नै भताभुङ्ग हुन जान्छ । उपन्यासको सुरुदेखि नै शिशिरको आवद्धता रहेकाले शिशिर उपन्यासमा बद्ध पात्रको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

(ख) **प्रसूना**

(अ) **स्त्री पात्र**

प्रसूना लिङ्गका आधारमा स्त्रीपात्र हो । उनी यस उपन्यासकी नायिका पनि हो । उनलाई उपन्यासमा शिशिरकी प्रेमिकाको रूपमा चिनिन्छ । उपन्यासका आधारमा प्रसूनालाई स्त्री पात्रको रूपमा प्रमाणित गर्ने आधारहरू निम्न लिखित रहेका छन् :

- प्रसूनालाई मेसेज गरे 'काली आज भिडियो च्याट गरौँ न प्लिज (पृ. १७८)
- के तिमी त्यो लक्की केटी हुन चाहन्छौँ । (पृ. १८०)
- प्रसूना तिमीलाई पाउने व्यक्ति निकै भाग्यमानी हुनेछ । (पृ. १९१)
- काले छुच्चो भन्दै उसले मलाई झन् जोड्ले अँगालोमा बेरी (पृ. २१८)

(आ) **प्रमुख पात्र**

प्रसूना यस उपन्यासकी प्रमुख पात्र हुन् । उपन्यासमा प्रसूना पहिले बाटै नआए पनि उनको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । त्यस कारण पनि उनलाई यस उपन्यासको प्रमुख पात्र मान्न सकिन्छ । उनलाई प्रमुख मान्ने आधार निम्न रहेका छन् :

- लगत्तै केही क्षणमा एड भएकी केटीको मेसेज आयो, 'हे' । (पृ. १४८)
- मेरो पारा देखेर उसले सोधी, नढाँटी भन्नु त आज हजुरले के खानुभएको छ ? (पृ. १६३)
- 'म एउटा कुरा भन्छु नरिसाउनु ल', फोन रिसिभ गर्नासाथ प्रसूनाले भनी । (पृ. १९३) ।
- प्रसूना अर्को दिन कलेज गरी आएकी थिई । (पृ. २१९)
- बिहान उठ्दा रातभर सँगै सुतेकी प्रसूना एकएक गायब थिई । (पृ. २४२)
- तपाई आउनु भएन भने त्यो दिन मेरो अन्तिम दिन हुनेछ । (पृ. २५८)

(इ) **अनुकूल पात्र**

प्रसूनाले यस उपन्यासमा अनुकूल पात्रको भूमिका निर्वाह गरेकी छन् । शिशिरलाई निरन्तर प्रेम गर्ने र असल प्रेमीको रूपमा स्वीकार गर्ने स्वभावका कारण पनि उनलाई अनुकूल पात्र भन्न सकिन्छ ।

(ई) **स्थिर पात्र**

उपन्यासमा प्रसूनाको उपस्थिति स्थिर चरित्रका रूपमा भएको छ । शिशिरसँग स्कूल पढ्दा देखि नै प्रेम गर्न थालेकी प्रसूना शिशिर बाहेक अर्को अमेरिका जाने केटालाई पनि

स्वीकार नगरेर मात्र शिशिरको भएर बाँच्ने र मर्ने कसम खाएकी छिन् । त्यसकारण पनि उनी स्थिर पात्र हुन् ।

(उ) **वर्गीय पात्र**

प्रसूना यस उपन्यासमा वर्गीय पात्रको रूपमा उपस्थित भएकी पाइन्छ । उपन्यासमा ऊ प्रेम गर्ने वर्गको प्रतिनिधित्व गरेर आएकी छे । साथै ऊ दलित वर्गको प्रतिनिधित्व पनि गर्ने पात्र हो ।

(ऊ) **मञ्चीय पात्र**

प्रसूना यस उपन्यासमा मञ्चीय पात्रका रूपमा उपस्थित भएकी छन् । उपन्यासमा उनी प्रत्यक्ष उपस्थित भएका कारण उनी मञ्चीय पात्र हुन् ।

(ऋ) **बद्ध पात्र**

आबद्धताका आधारमा प्रसूना बद्ध पात्र हुन् । उपन्यासकी नायिका भएका कारण पनि उनलाई उपन्यासबाट हटाउन मिल्दैन । यदि उनलाई उपन्यासबाट हटाउने हो भने कथावस्तुले अर्कै मोड लिन्छ । त्यसकारण प्रसूना बद्ध पात्र हुन् ।

(ग) **म पात्र (निर्जला थारु)**

(अ) **स्त्री पात्र**

लिङ्गका आधारमा म पात्र (निर्जला थारु) स्त्री पात्र हुन् । निर्जला नामले पनि स्त्रीलाई नै जनाउँछ । उनी उपन्यासकी घटना घटनालाई शिशिरबाट सुन्ने पात्र पनि हुन् ।

(आ) **सहायक पात्र**

कार्यका आधरामा म पात्र (निर्जला थारु) सहायक पात्र हुन् । उनी यस उपन्यासमा मुख्य पात्रलाई सहयोग गर्न आएकी छिन् । यिनकै कारण शिशिर ले विष नखाएर प्रसूनालाई दाङ लिन जान तयार भएको छ उनी उपन्यासमा सुरुदेखि अन्त्यसम्म नआए पनि सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्न आएकीले उनी सहायक पात्र हुन् ।

(इ) **अनुकूल पात्र**

प्रवृत्तिका आधारमा म पात्र (निर्जला थारु) अनुकूल पात्र हो । उसमा कुनै पनि किसिमको खलत्वको संकेत पाइँदैन । उसले शिशिरलाई सहयोग गरेकी छे, उसमा कुनै पनि किसिमको नकारात्मकता छैन ।

(ई) **स्थिर पात्र**

स्वभावका आधारमा म पात्र (निर्जला थारु) स्थिर पात्र हुन् । उपन्यासमा उपस्थित भएर उनले शिशिरलाई र प्रसूनालाई मिलाउन खोजेकी छिन् । उनी त्यसबाट पछि हटेकी छैनन् तसर्थ उनलाई स्थिर पात्रका रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

(उ) **व्यक्तिगत पात्र**

उपन्यासमा उल्लेख भएका घटनाहरू नितान्त व्यक्तिगत देखिन्छन् । त्यसकारण निर्जला थारुलाई व्यक्तिगत पात्रका रूपमा चिन्न सकिन्छ ।

(ऊ) **मञ्चीय पात्र**

उपन्यासको सुरुमा शिशिरलाई बिष खान रोक्ने देखि लिएर उसलाई प्रसूनासँग मिलाउन विभिन्न कुरा गरेर सम्झाएको आधारमा उनलाई मञ्चीय पात्रका रूपमा चिन्न सकिन्छ ।

(ऋ) **बद्ध पात्र**

निर्जला थारु (म पात्र) यस उपन्यासमा बद्ध पात्रका रूपमा उपस्थित भएकी छिन् । उनलाई नै शिशिरले आफ्ना सम्पूर्ण कुरा भनेको छ । आफ्नो सम्पूर्ण कथा व्यथा सुनाएको छ जसकारण उनलाई निकाल्दा उपन्यास अपुरो हुने भएकाले उनी बद्ध पात्र हुन् ।

(घ) **स्वस्तिका**

लिङ्गका आधारमा स्वस्तिका यस उपन्यासकी स्त्री पात्र हुन् । उनी शिशिरकी प्रेमिकाको रूपमा उपन्यासमा आएकी छिन् । उनी उपन्यासकी प्रमुख पात्र हुन् । उनी शिशिरको नजिक भएर एक्कासी टाढा गएकी छिन् । त्यसैगरी उनी यस उपन्यासकी प्रतिकूल, गतिशील, व्यक्तिगत, मञ्चीय र बद्ध पात्रका रूपमा उपस्थित भएकी छिन् । उनी

शिशिरलाई माया गरेको नाटक गरेर छोडेर जाने भएकाले उनलाई प्रतिकूल पात्र भन्न सकिन्छ ।

(ङ) **सानी** (**अञ्जली**)

लिङ्गका आधारमा सानी यस उपन्यासकी स्त्री पात्र हुन् । उनी शिशिरलाई निकै माया गर्छिन् । शिशिरलाई माया गरेकै कारण आफ्नो जवानी शिशिरलाई सुम्पिएकी छिन् । उनी उपन्यासकी प्रमुख पात्र हुन् । त्यसैगरी उनी अनुकूल, गतिशील, व्यक्तिगत मञ्चीय र बद्ध पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा आएकी छिन् । शिशिरलाई निःस्वार्थ र निश्चल प्रेम गर्ने भएकाले उनी अनुकूल पात्र हुन् ।

(च) **जिना**

लिङ्गका आधारमा जिना स्त्री पात्रका रूपमा यस उपन्यासमा आएकी छिन् । उनी वेश्या भएपनि आफ्नो पेशा त्यागेर शिशिरसँग जीवन विताउन तयार भएकी तर एक्कासी शिशिरलाई छोडेर गएकी पात्र हुन् । उनी उपन्यासकी प्रमुख पात्रका रूपमा उपन्यासमा आएकी छिन् । त्यसैगरी अनुकूल, गतिशील, वर्गीय, मञ्चिय र बद्ध पात्रका रूपमा आएकी छिन् ।

(छ) **प्रकाश**

प्रकाश लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो । उपन्यासमा प्रकाश शिशिरभन्दा केही जेठो तर साथी कै भूमिकामा आएको पात्र हो । प्रकाश सहायक, अनुकूल, स्थिर, व्यक्तिगत मञ्चीय र मुक्त पात्रका रूपमा उपन्यासमा आएका छन् ।

त्यसैगरी यस उपन्यासमा अन्य धेरै पात्रहरू रहेका छन् । सहायक पात्रहरूमा शर्मिला, शिशिरको, बुवा, शिशिरको आमा, सुदीप, भट्टी साहुनी, नमराज, रविन, आकाश, परी, रेणु, प्रसूनाकी फुपू, मुस्कानको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । त्यस्तै गौण पात्रहरूमा सुबिन, समिर, सर, नीलम, मनोजको पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ ।

अध्याय छ

अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा उपन्यासको विश्लेषण

६.१ परिचय

साहित्यिक कृतिमा अग्रभूमीकरण भनेको अभिव्यक्ति माध्यमका कुनै पक्षलाई भङ्गिमाको वक्रताद्वारा तिख्याउनु वा उद्याउनु हो (शर्मा, २०४८: २५१) । अग्रभूमिसम्बन्धी धारणालाई साहित्यमा सर्वाधिक महत्त्व दिएर साहित्यिक विश्लेषणका लागि उपयोग गर्ने प्रथम आचार्य प्राग स्कुलमा भाषाविद् एन. मुकारोभ्स्की हुन् (पौडेल, २०६९ : ४९) । भाषा प्रयोग धेरै पुनरावृत्तिले यान्त्रिक बन्दछ, त्यसबाट जोगाउन लेखकले परम्परागत क्षेत्रमा परिवर्तन ल्याएर प्रयोगमा नयाँ सन्दर्भ दिने कार्य गर्दछ । अग्रभूमि निर्माणले भाषामा नवीनता, असामान्यता र अप्राकृतिक जस्तो देखिने हुनाले त्यो बढी प्रभावशाली, अनौठो र महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

यस अध्यायमा उपन्यासकार कृष्ण आचार्यद्वारा लिखित अप्रिल फुल उपन्यासमा प्रयुक्त शैलीवैज्ञानिक अग्रभूमि निर्माणको व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा अग्रभूमि निर्माणका दुई पक्ष विचलन र समानान्तरताको अध्ययन विश्लेषणलाई छुट्टाछुट्टै शीर्षक र उपशीर्षकअन्तर्गत क्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.२ विचलन

प्रस्तुत अप्रिल फुल उपन्यासमा समाविष्ट गरिएको कोशीय, विचलन, व्याकरणिक विचलन, भाषिका विचलन, प्रयुक्तिगत विचलन, सादृश्य विचलन, अर्थतात्त्विक विचलन, आलङ्कारिक विचलन, विश्लेषण गरेर प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

६.२.१ कोशीय विचलन

अप्रिल फुल उपन्यासमा रहेका कोशीय विचलनका उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- ठूलै पानी पर्छ जस्तो गरी आकाश गड्किरहेको थियो । (पृ ६२)
- हामी लुथरुक्क भिज्यौँ । (पृ. १४२)

- कास उसले च्यापिरहेको सिरानी म हुन्थेँ भनेँ मनले यतिसम्म सोच्न भ्याइसकेछु । (पृ.१७९)

- भेट्ने समय निकालिन भनेर रिसाउन नपाई नि ।' (पृ. २०५)

माथि उल्लिखित रेखाङ्कन गरिएका शब्द प्रचलित मानक रूपभन्दा भिन्न छन् । यी शब्दहरू शब्दकोशमा भेट्न सकिँदैन । गड्किरहेको, लुथुरुक्क, कास, नपाई आदि शब्दहरू कोशीय विचलनका उदाहरणहरू हुन् । उक्त उपन्यासमा कोशीय विचलन उदाहरणहरू खासै पाइँदैन ।

६.२.२ व्याकरणिक विचलन

अप्रिल फुल उपन्यासमा रहेका व्याकरणिक विचलनहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- त्यस्तो अँ राम्रै छ । (पृ. ९) (पदक्रम विचलन)

- त्यसभन्दा पहिलो कहिल्यै देखेको थिइनँ उसलाई (पृ.२४) (पदक्रम विचलन)

- टपक्क टिपेर यो दुनियाँको नजरबाट लुकाइहालुँ लाग्ने । (पृ. ३९) (पदक्रम विचलन)

- तिमीलाई कहिल्यै छाड्ने छैन तिम्रो कसम । (पृ. ६६) पदक्रम विचलन ।

- केही क्षणमै ऊ र म एक -अर्कामा विलीन भयौँ । (पृ. ६७) (पदक्रम विचलन)

- एकै छिनमा उनले आफ्नो श्रीमान्प्रति विश्वासघात गरिन् । (पृ. ८७) (पदक्रम विचलन)

- तर, उनमा नारीको शोभा रहेन । (पृ. ८८) (पदक्रम विचलन)

- त्यति गोरो पनि छैन म । (पृ. १८५) (पदक्रम विचलन)

- कताकता उसको रुवाइमा मैले मेरो लागि आत्मीयता पाएँ । (पृ. २०२) (पदक्रम विचलन)

- जे भन्छु त्यही .... ।' (पृ. २२३) (अपूर्ण वाक्य)

- मेरो कोठामा हजुर ..... ! (पृ. २२७) (पदक्रम विचलन)
- यो कुरा पनि मैले तिमीलाई भन्छु भनेको थिएँ, तर ... । (पृ. २२९) (अपूर्ण वाक्य)
- हजुरको सोचाइ अरूभन्दा फरक भएपछि हजुर पनि फरक भएन त अनि । (पृ. २३७) (आदरगत विचलन)
- आयो टप्प टिप्यो अनि लग्यो, यही रहेछ भूकम्प मैले मनमनै विश्लेषण गरेँ । (पृ. २४०) (पदक्रम विचलन)
- लागेको थियो, मेरो चिठी पढेर उसले खुसीका आसुँहरू बहाउनेछ । (पृ. २५०) (पदक्रम विचलन)
- छेक्न सक्ने छैन कसैले त्यो समय (पृ. २६२) (पदक्रम विचलन)
- ऊसँग म आफैँ पनि गर्न सक्छु बिहे । (पृ.२६२) (पदक्रम विचलन)
- यस्ता व्यक्तिले आत्महत्याको मानसिकता समेत बनाउने गर्छन ... ऊ भन्दै थिई । (पृ. २६५) (अपूर्ण वाक्य)
- रा १ प २२५५ नम्बरको बस अर्थात् मैले अघिल्लो दिन शिशिरको टिकटमा देखेको बस नम्बर .... । (पृ. २६७) (अपूर्ण वाक्य)

माथि उल्लिखित उदाहरणमा पदक्रम विचलन, आदरगत विचलन, अपूर्ण वाक्य जस्ता विचलनहरूको प्रयोग पाइन्छ ।

६.२.३ भाषिकागत विचलन

अप्रिल फुल उपन्यासमा रहेका भाषिकागत विचलन निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- दिदी बाथरूम गइछे, एकछिनमा गर्नु, यति भनेर फोन काटियो । (पृ. १७७)
- लठ्ठिएर मातिएछु बैँस छर्न कहाँ सकम्ला (पृ. १७९)
- साथी ल्याएर आएकी रहिछे । (पृ. १८४) विचलन ।

माथि उल्लिखित गइछे, सकम्ला, ल्याएर जस्ता शब्दहरू भाषिकागत विचलनका उदाहरण हुन् । उक्त उपन्यासमा भाषिकागत विचलनका उदाहरणहरू खासै पाइँदैन ।

६.२.४ प्रयुक्तिगत विचलन

- फेरि यो काठमाडौं कति बैगुनी छ भन्ने मलाई राम्रोसँग थाहा छ । (पृ. ७) ।
- तेरो अनुहारमा चाहिँ किन बाह्र बजेको नि ? (पृ. २२)
- उनका आँखा नशामा थिए । (पृ. ८६)
- उ त मेरो मुटुमा बसेकी थिई । (पृ. १४४)

माथि उल्लिखित वाक्यहरू प्रयुक्तिगत विचलनका उदाहरण हुन् । उदाहरण एकमा ठाउँलाई मानवसँग वा मानवीय व्यवहारसँग तुलना गरिएको छ । दुईमा समय र मानवको अनुहारलाई तुलना गरिएको छ । तिनमा आँखा नशामा रहेको कुरा गरिएको छ, नशा रक्सीमा हुनुपर्नेमा आँखामा नशा हुने कुरा गरिएको छ । चारमा मुटुमा बस्न नसकिने भएपनि माया गरेर मुटुमा राखिएको सन्दर्भ राखिएको छ ।

६.२.५ सादृश्य विचलन

- कति दिनहरू च्याट गर्न नपाउँदा महिनौं लागे । (पृ. २९)
- यदि म हुन्थें भने खोलाले पानीलाई, बत्तीले प्रकाशलाई, चौरले घाँसलाई गर्ने प्रेम गर्थें । (पृ.३३)
- उसलाई थोरै चोट लागेपनि रुने मेरै मन थियो । (पृ. ३५)
- प्रत्येक सासमा उसको प्रेमको वासना थियो । (पृ. ५४)
- हेमन्तको ठाउँमा स्वस्तिका आइदिए कति मञ्जा हुने थियो । (पृ. ७७)
- बारमा स्त्रीको शरीर खुला किताब जस्तै हुन्थ्यो । (पृ. १०५)
- त्यसैगरी चुरोटको तलतल म उसको ओठ चुमेर मेटाउँथे । (पृ.१३०)
- मेरा लागि त मुटुको धड्कन थिई । (पृ. १३१)

- उसले फुटाएका काँचका टुक्रा जस्तै मेरो सपना पनि चकनापुर भयो । (पृ. १४०)
- ऊ बिना ती यादहरू तीता लागे । (पृ. १४४)
- रक्सीभन्दा कडा नशा उसमा थियो । (पृ. १७६)
- प्रेमिकाको रसिलो ओठ मात्र होइन उसका हरेक कुरा मीठा लाग्ने । (पृ. २०८)
- मेरा लागि मेरो मुटु हौ तिमी । (पृ. २१८)
- चङ्गाको लटाई त प्रसूना थिई । (पृ. २२६)
- उसको खुसीमा मेरो खुसी लुकेको थियो । (पृ. २३६)
- म प्रसूनाकै यादमा हराएँ । (पृ.२५५)
- उसको मन-मस्तिष्क र नशा-नशामा प्रसूना मात्र छे । (पृ. २६१)

माथि उल्लिखित वाक्यहरू सादृश्य विचलनका उदाहरण हुन् । एउटा चित्रलाई अर्को कुनै वस्तुसँग जोडेर प्रयोग गरिएको छ ।

६.२.६ अर्थतात्त्विक विचलन

- म एउटा रङ्गीन अनुभूति खोजिरहेछु । (पृ. २५)
- आपसमा चुम्बन गरिरहेका जोडी देख्दा मलाई तिर्खा लागेको छ । (पृ. २७)
- मैले उसको स्वरमा यस्तो मिठास भेटेँ, जुन मेरो लागि मात बन्यो । (पृ. २७)
- सायद उसको जवानीमा म लठ्ठिन थालेको थिएँ । (पृ. ५८)
- जति बोत्तल रितिँदै गए, उति नै स्वस्तिका झन्-झन् नशा बनेर चढ्न थाली । (पृ. ५९)
- एकैछिनमा उनले आफ्ना श्रीमान्प्रति विश्वासघात गरिन् । (पृ. ८७)
- तर उनमा नारीको शोभा रहेन । (पृ. ८८)
- हाम्रो प्रेमको गहिराइ मनले नापिसकेको थियो । (पृ. १२९)
- उसको शरीरको अपवित्रतालाई मेरो मनको स्वच्छताले पखालिदियो (पृ.१३०)
- रक्सी विष लाग्न थाल्यो भने उसको बधन अमृत । (पृ. १३०)

- उनीहरू भित्रभित्र मलाई थुकिरहेका छन् । (पृ. १३१)
- घरीघरी मानसपटलमा उसकै प्रतिबिम्ब सलबलाइरह्यो । (पृ.१३६)
- तिम्रै यौवनको मातमा लट्ठिएर नशामा लिप्त छु । (पृ. १६३)
- हाम्रा प्रत्येक शब्दमा प्रेम मिसिएका थिए । (पृ. १९५)
- मैले उसको बोलीमा प्रेम महसुस गरेँ । (पृ.२०२)
- हामी पूर्ण रूपमा एक-अर्कामा विलीन भयौँ । (पृ. २१९)

माथि उल्लिखित वाक्यहरू अर्थतात्त्विक विचलनका उदाहरण हुन् । यस विद्यालयमा अभिधाभन्दा व्यञ्जनार्थ शब्दको वा वाक्यको प्रयोग भएको छ ।

प्रस्तुत अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनअन्तर्गत कोशीय, व्याकरणिक, भाषिकागत, प्रयुक्तिगत, सादृश्य, अर्थतात्त्विक विचलनलाई मात्र विश्लेषण गरिएको छ । अन्य सूक्ष्म विचलनलाई समावेश गरिएको छैन ।

६.३ समानान्तरताको आधारमा उपन्यासको विश्लेषण

समानान्तरता आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमका हुन्छन् । अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका क्रममा उक्त समानान्तरतालाई निम्नानुसार केलाउन सकिन्छ :

६.३.१ बाह्य समानान्तरता

अप्रिल फुल उपन्यासमा प्रयोग भएका बाह्य समानान्तरताका उदाहरणहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- तँसँग त फरक लक्ष्य छ, इच्छा छ, आकाङ्क्षा छ चाहना छ, सपना छ, कल्पना छ, तृष्णा छ, भोक छ, तिर्खा छ अनि तँ कसरी प्रेमको खोजीमा हुन सक्छस् ? (पृ. २७)
- नसुन्दासम्म सुनूँ-सुनूँ लाग्ने । सुनेपछि सुनिरहूँ । (पृ.३१)
- प्रेमको नशामा रमाउने, गाउने, मुस्कुराउने अनि नाच्ने (पृ.३७)
- म टुक्रिएँ, मेरो मुटु टुक्रियो, सपना टुक्रिए तर उसका यादहरू कहिल्यै टुक्रिएनन् । (पृ. ५६)
- जसले मलाई न रुवायो, न हँसायो नै (पृ. ५९)

- जति बोत्तल रितिँदै गए, अति नै स्वस्तिका झन् झन् नशा बनेर चढ्न थाली । (पृ. ५९)
- आफ्नै मुटुलाई काटेर फाल्न नमिल्दो रहेछ, नसकिँदो रहेछ (पु. १५६)
- जे-जे गर्न सक्छु सबै गरेँ । गरिरहेँ । (पृ. १४०)
- तर निद्रा लाग्ने सम्भावना झनपछि झन् झन् कम हुँदै गयो (पृ. २४३)
- पहिलो पटक उसले छाड्दा, दोस्रो पटक जिनाले छाडेर जाँदा र तेस्रो पटक प्रसूनाले । (पृ. २५५)
- उसको मन-मस्तिष्क र नशा-नशामा प्रसूना मात्र छे । (पृ. २६१)

माथि उल्लिखित वाक्यहरू अप्रिल फुल उपन्यासमा प्रयुक्त बाह्य समानान्तरताका उदाहरणहरू हुन् । पहिलो वाक्यमा छ शब्दको सात पटक आवृत्ति भएको छ । दोस्रो वाक्यमा सुनूँ शब्दको आवृत्ति भएको छ । त्यसैगरी सुनेपछि सुनिरहूँ शब्दको सुनाइकै सन्दर्भमा दोहोरिएको पाइन्छ । तेस्रो वाक्यमा टुक्रिएँ शब्दको पटक पटक आवृत्ति भएको छ । त्यसैगरी टुक्रियो, टुक्रिए, टुक्रिएनन् शब्दको टुक्रिएँ शब्दकै सन्दर्भमा दोहोरिएको पाइन्छ । चौथौ वाक्यमा न शब्दको पुनरावृत्ति भएको छ । त्यसैगरी पाँचौ वाक्यमा झन-झन शब्दको आवृत्ति भएको पाइन्छ । छैठौँ वाक्यमा नमिल्दो र नसकिँदो शब्दको आवृत्ति भएको छ जुन एकै अर्थमा भएको छ । सातौँ वाक्यमा जे-जे शब्दको आवृत्ति भएको छ । आठौँ वाक्यमा झन पटक-पटक शब्दको आवृत्ति भएको पाइन्छ । दशौँ वाक्यमा नशा शब्दको आवृत्ति भएको पाइन्छ । यसरी भाषिक एकाइहरूका पुनरावृत्तिले पुनरावृत्ति आवृत्ति भएको पाइन्छ ।

कृतिको बाह्य सौन्दर्य सिर्जना गर्न र आकर्षक बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ ।

६.३.२ आन्तरिक समानान्तरता

अप्रिल फुल उपन्यासमा पनि आन्तरिक समानान्तरताको प्रयोग भएको पाइन्छ । यस उपन्यासमा प्रयोग भएका केही आन्तरिक समानान्तरतासँग सम्बन्धित उदाहरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- गजल, कविता, उपन्यासका पानामा मेरो नाम दुःखी आत्माका रूपमा व्याख्या, वर्णन र प्रस्तुत गरिएका छन् । जहाँ पीडा छ । आँसु छ । वेदना छ । (पृ. १६४)

- हजुरको सोचाइ अरूभन्दा फरक भएपछि हजुर पनि फरक भएन त अनि । मलाई त हजुर हिजो पनि फरक लाग्थ्यो, अनि आज पनि लाग्छ, उसले भनी । (पृ. २३७)
- कुनै दिन प्रेमले मलाई छाडेको थियो, कुनै दिन मैले प्रेमलाई । (पृ. २६०)
- जानुअघि उसलाई भनेँ 'हजारौँ जोडीको जीवनरक्षा गर्न चाहन्छु । उनीहरूको प्रेम सफल पार्न चाहन्छु । मेरो जस्तो अवस्था उनीहरूको नहोस् भन्ने चाहन्छु । समाजसँग लडाइँ लड्न चाहन्छु, भन्छौँ । (पृ. २६३)

माथिका उदाहरणहरू अप्रिल फुल उपन्यासका केही नमुना मात्र हुन् ।

माथिको पहिलो उदाहरणमा आफ्नो नाम उपन्यास, गजल कविताका पानामा दुःखी आत्माको रूपमा उल्लेख भएको र त्यहाँ पीडा, वेदना, आँसु रहेको अर्थमा पुनरावृत्ति भएको छ । दोस्रो उदाहरणमा अरूभन्दा फरक सोचाइ भएकाले फरक मान्छे भएको र आफूलाई हिजो पनि र आज पनि फरक लागेको कुरा उल्लेख गर्दै फरकपन शब्दको पुनरावृत्ति गरिएको छ । तेस्रो उदाहरणमा आफूलाई प्रेमले कुनै दिन छाडेर गएको र आफूले पनि कुनै दिन प्रेमलाई छाडेको कुराको पुनरावृत्ति गरिएको छ । चौथोमा आफूले पाएको जस्तो दुःख र पीडा अरूले नपाउने भन्ने हेतुले अरूको जीवन रक्षा गर्न चाहने कुरा उल्लेख गर्दै चाहन्छु शब्दको पुनरावृत्ति भएको छ । यसप्रकार आन्तरिक समानान्तरताले उपन्यासमा भावको बढोत्तरी गरी अर्थलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउन मद्दत गरेको छ ।

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन छनोट गरी गरिएको यस शोधपत्रमा उपन्यासकार कृष्ण आचार्यको कृति शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्यायमा अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र उपयोगितालाई उल्लेख गरिएको छ :

७.१ सारांश

अप्रिल फुल उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र सातवटा अध्यायमा विभाजित गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय रहेको छ । शोध परिचय अन्तर्गत शोध शीर्षक, शोध प्रयोजन, समस्या कथन, अध्ययनका उद्देश्यहरू, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधको सान्दर्भिकता र शोधको सीमाङ्कन रहेका छन् । समस्या कथनका रूपमा अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा 'अप्रिल फुल उपन्यासको कथानकको विश्लेषण के कसरी गर्न सकिन्छ ? शैलीवैज्ञानिक दृष्टिले उपन्यासका पात्रहरूको वर्गीकरण कसरी गर्न सकिन्छ ? जस्ता समस्या कथनहरू रहेका छन् । समस्या कथनका आधारमा उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ । शोधको औचित्य माथि प्रकाश पारिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई उपन्यासको कथानक, सीमाङ्कन गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा र शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । पूर्व कार्यको समीक्षा र शैलीविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणा रहेको छ । पूर्वकार्यको समीक्षा अन्तर्गत पुस्तक समीक्षा र शोध समीक्षा गरिएको छ । पुस्तक समीक्षामा रामचन्द्र लम्साल, बासुदेव गौतम र गणेशराज अधिकारी को प्रायोगिक भाषा विज्ञान (२०६७), यादव प्रकाश लामिछानेको प्रायोगिक भाषाविज्ञान (२०६८), राजेन्द्र खनालको शैलीवैज्ञानिक पठनमा दुई उपन्यास (२०६८), माधव प्रसाद पौडेलको प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम (२०७०), हेमाङ्गराज अधिकारीको सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान (२०७४) नामक पुस्तकहरूको समीक्षा गरिएको छ । त्यसैगरी शैलीविज्ञानसँग सम्बन्धित सातवटा शोधपत्रको समीक्षा गरिएको छ । त्यसैगरी शैलीविज्ञानको अवधारणा अन्तर्गत शैलीविज्ञानको परिचय, परिभाषा, प्रकार, विश्लेषण प्रक्रिया, विश्लेषणका आधारहरू,

साहित्यिक संरचना जस्ता उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ । शैली अन्तर्गत अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) जस्ता उपशीर्षकमा व्याख्या गरिएको छ । त्यस्तै कथानकको परिचय, विकासक्रम, पात्र चरित्रको परिचय र चरित्र चित्रणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरूलाई पनि यसै अध्यायमा समावेश गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको तेस्रो अध्यायमा शोध विधिलाई राखिएको छ । अध्ययन विधिका रूपमा पुस्तकालीय अध्ययन, वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक र खोज विधिलाई अनुसरण गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी प्रस्तुत शोध पत्रको मुख्य सामग्रीको रूपमा कृष्ण आचार्यको अप्रिल फुल उपन्यासलाई लिइएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको चौंथो अध्यायमा कथानकको आधारमा अप्रिल फुल उपन्यासको व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासको कथानक संरचना र विकासक्रम, उपन्यासको परिच्छेदगत विभाजन र कथानक विश्लेषण जस्ता उपशीर्षकहरूमा विश्लेषण गरिएको छ । प्रस्तुत उपन्यासमा १५ परिच्छेद र २३७ पृष्ठमा संरचित छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पाँचौं अध्यायमा उपन्यासका पात्रहरूको विश्लेषण गरिएको छ । अप्रिल फुल उपन्यासमा शिशिर, प्रसुन्ना, स्वस्तिका, सानी, जीना प्रमुख पात्रका रूपमा आएका छन् । सहायक पात्रहरूमा म पात्र, प्रकाश, शर्मिला, शिशिरको बुबा, शिशिरकी आमा, सुदिप, भट्टी साहुनी, नमराज, आकाश, परी, रेणु, निलम आदि रहेका छन् भने गौण पात्रहरूमा सबिन, समीर, प्रसूनाकी फुपु, मुस्कान, ट्याक्सीबाला, मीरा, सजिता, आदि रहेका छन् । उपन्यासमा उपस्थित पात्रहरूलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको छैठौं अध्यायमा अग्रभूमि निर्माणका आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । विचलन र समानान्तरताका आधारमा मात्र उपन्यासको अध्ययन गरिएको छ । विचलनका आधारमा हेर्दा सबभन्दा बढी प्रयुक्तिगत विचलन र आन्तरिक सामानान्तरता भन्दा बाह्य समानान्तरताको बढी प्रयोग भएको पाइन्छ ।

७.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत उपन्यासमा ११५ परिच्छेद २६७ पृष्ठ सङ्ख्या र १५०६ वटा अनुच्छेदमा संरचित रहेको छ । उक्त उपन्यासको कथानकमा आदि, मध्य र अन्त्यको तालमेल मिलेको पाइँदैन ।

यस उपन्यासमा पात्रहरूको अधिक प्रयोग गरिएको छ । प्रमुख, सहायक र गौण तीनै प्राकरको पात्रहरूको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । शिशिर, प्रसूना स्वस्तिका, स्वस्तिका, सानी, जीना प्रमुख पात्र हुन् भने म पात्र, शिशिरले बुबा/आमा, प्रकाश, शर्मिला, भट्टी साहुनी आदि रहेका छन् ।

अप्रिल फुल उपनयासमा अधिक मात्रामा प्रयुक्तिगत विचलन भएको पाइन्छ । त्यसैगरी कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, भाषिकागत विचलन, सादृश्य विचलन, अर्थतात्त्विक विचलनको प्रयोग पाइन्छ । त्यसैगरी बाह्य र आन्तरिक समानान्तरताको प्रयोग पाइन्छ । धेरै जसो बाह्य समानान्तरताको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधको निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- अप्रिल फुल उपन्यास १५ परिच्छेद २६७ पृष्ठ र १५०६ अनुच्छेदमा संरचित रहेको छ ।
- उक्त उपन्यासको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको शृङ्खलामा नभई फ्ल्यासब्याक ढाँचामा संरचित छ ।
- उपन्यासमा प्रमुख, सहायक र गौण पात्रहरूको प्रयोग गरिएको छ ।
- प्रमुख पात्रहरू शिशिर, स्वस्तिका, सानी, जिना र प्रसूना रहेका छन् भने सहायक पात्रहरू म पात्र (निर्जला थारु), प्रकाश, शर्मिला, शिशिरको बुबा, शिशिरकी आमा, सुदीप, भट्टी साहुनी, रबिन, नमराज, आकाश, परी, रेणु, निलम, रहेका छन् ।
- गौण पात्रहरूमा सुबिन, समीर, प्रसूनाकी फुपू, मुस्कान, ट्याक्सीवाला, मीरा, सुजता, इन्सपेक्टर, सबिना, गंगा नीरन, अर्जुन, आदि रहेका छन् ।
- यस उपन्यासमा पात्रहरूको अधिक प्रयोग भएको पाइन्छ ।

- अनुकूलताका आधारमा प्रसूना, म पात्र, सानी, जीना, प्रकाश, शर्मीला, आदि थुप्रै पात्रहरू उपस्थित भएका छन् भने प्रतिकूलताका आधारमा शिशिर र प्रसूनाकी फुपू उपस्थिति भएका छन् ।

- स्वभावका आधारमा शिशिर र स्वस्तिका गतिशील पात्र हुन् भने प्रसूना र म पात्र स्थिर पात्र हुन् ।

- उपन्यासमा कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, भाषिकागत विचलन, सादृश्य विचलन, अर्थतात्त्विक विचलन, रहेको पाइन्छ । सबैभन्दा बढी अर्थतात्त्विक विचलनको प्रयोग भएको छ ।

- व्याकरणिक विचलनमा पदक्रम, अपूर्ण वाक्य, आदगत आदिमा विचलन रहेको पाइन्छ । जस्तैः हजुरको सोचाई अरूभन्दा फरक भएपछि हजुर पनि फरक भएन त अनि ।(पृ. २३७८) (आदरगत विचलन)

- भाषिकागत विचलन पनि प्रयुक्त उपन्यासमा कमै मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ जस्तै : साथी ल्याएर आएकी रहिछे (पृ. १८४) ।

- प्रयुक्तिगत विचलनमा प्रमे, समय, नशा जस्ता विषय क्षेत्रसँग प्रयुक्त शब्दद्वारा विचलन भएको छ । जस्तै तेरो अनुहारमा चाहिँ किन बाह्र बजेको नि ? (पृ. २२)

- बाह्य समानान्तरता वर्ण, रूप, शब्द, पदावली र वाक्यका तहमा पनि केही मात्रामा भएको पाइन्च्छ । जस्तै : तँ सँग फरक लक्ष्य छ, इच्छा छ, आकाङ्क्षा छ, चाहाना छ, सपना छ, कल्पना छ, तृष्णा छ, भोक छ, तिर्खा छ अनि तँ कसरी प्रेमको खोजीमा हुन सक्छन् ? (पृ.२७)

- आन्तरिक समानान्तरतामा प्रतिकात्मक, आलंकारिक, भाव, गत किसिमका समानान्तरताका प्रयोग भएको पाइन्छ जस्तै : गजल, कविता, उपन्यासका पानामा मेरो नाम दुःखी आत्माका रूपमा व्याख्या, वर्णन र प्रस्तुत गरिएका छन् । जहाँ पीडा छ । आँसु छ । वेदना छ । (पृ. १६४)

- उपन्यासमा आन्तरिक सामनान्तरताको तुलनामा बाह्य समानान्तरताको प्रयोग बढी भएको पाइन्छ ।

- प्रस्तुत उपन्यासमा सामाजिक, सास्कृतिक, संस्कार, कुरिती जस्ता विषयवस्तुलाई उठान गरिएको हुँदा यसको स्वरूप ठूलो भएको मान्न सकिन्छ । कथानकको संरचना, विन्यासक्रम पात्रहरू अग्रभूमि निर्माणको कुरालाई ख्याल गरेर नै उपन्यास रचना गरेको पाइन्छ । शैलीवैज्ञानिक आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्दा कथानकको संरचना, पात्रहरूको वर्गीकरण चिवलन र समानान्तरताका आधारमा उपन्यास उपयुक्त र सबल रहेको छ ।

७.३ उपयोगिता

अनुसन्धान गर्न खोज्नु एउटा जटिल कार्य हो । अनुसन्धानको क्षेत्र व्यापक र फरक फरक विषयमा गर्न सकिने एवम् लचिलो प्रकृतिको हुन्छ । यो अनुसन्धानको पनि आफ्नै क्षेत्र र उपयोगिता रहेका छन् । प्रस्तुत शोधको उपयोगिता नीतिगत र प्रयोगगत गरी यसरी देखाउन सकिन्छ :

७.३.१ नीतिगत तह

सैद्धान्तिक पक्षका आधारमा नीतिगततहका उपयोगितालाई निम्न लिखित बुँदामा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- शैलीका बारेमा जानकारी गराउन
- शैलीविज्ञानसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पक्षको ज्ञान दिन
- सामान्य र साहित्यिक शैलीविज्ञानको बारेमा तुलनात्मक जानकारी दिन
- कुनै साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्दा अपनाइने तत्त्वहरूको दिन
- कुनै साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्दा अपनाइने तत्त्वहरूको जानकारी दिन
- कथानकको विश्लेषण चरित्र चित्रणका शैलीवैज्ञानिक आधारहरू थाहा पाउन
- अग्रभूमि निर्माणले कृतिमा उत्पन्न गर्ने सौन्दर्यका बारेमा जानकारी दिन ।

७.३.२ प्रयोगगत तह

अनुसन्धान कार्यलाई सबल बनाउन त्यसको प्रयोग पक्ष कस्तो छ, त्यसमा ध्यान दिनु पर्दछ । त्यसले गर्दा अनुसन्धान कार्यलाई प्रशस्त लाभ प्राप्त हुन्छ । यो शोध अप्रिल फुल उपन्यासको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

- अग्रभूमि निर्माण (विचलन र समानान्तरता) का आधारमा उपन्यासको विश्लेषण गर्नु, उपन्यासको संरचनात्मक पक्षका आधारमा विश्लेषण गर्नु कथानकका आधारमा कथानक विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू रहकेका छन् । त्यसकारण प्रस्तुत शोध शैलीवैज्ञानिक अध्ययनसँग चासो राख्ने जो कोहीका लागि पनि उपयोगी देखिन्छ । यस शोधका प्रयोगगत उपयोगितालाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :
- शैलीविज्ञान सम्बन्धी ज्ञान लिन चाहने व्यक्तिका लागि सहयोगी सामग्री बन्न सक्छ ।
- यसले कुनै पनि कृतिलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गर्न सहयोग गर्दछ ।
- यसको अध्ययनबाट कृति विश्लेषण क्षमताको विकास गर्न सकिन्छ ।
- अग्रभूमि निर्माण सम्बन्धी विविध पक्षको ज्ञान हासिल गर्न सकिन्छ ।
- भावी पिँढीका लागि शैलीवैज्ञानिक अध्ययनका सन्दर्भमा आवश्यक मार्गदर्शन गर्दछ ।
- शैलीविज्ञानले भाषाका विविध रूपले अध्ययन गर्दछ । त्यसकारण यसले प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा शिक्षणमा सहयोग गर्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६) *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान,* काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

कार्की, सुनिता (२०७४), 'एक पालुवा अनेकौ याम उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

खड्का, रामबहादुर (२०७४), 'साया उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

खनाल, पेशल (२०७३), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति,* काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।

खनाल, राजेन्द्र (२०६८), *शैलीवैज्ञानिक पठनमा दुई उपन्यास,* काठमाडौँ : तन्नेरी प्रकाशन ।

खत्री, थमनबहादुर (२०६४), 'सुकरातका पाइला उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

ढकाल, विजयप्रसाद (२०७३), 'ध्रुव नाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू,* काठमाडौँ : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०७२), *भाषिक अनुसन्धान विधि : परिचय र प्रयोग,* काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०७४), *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

रानाभाट, भगवती (२०७४), 'समय त्रासदी उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

रावल, कर्णबहादुर (२०७३), 'प्रेतकल्प उपन्यासको शैलीवैज्ञानिकि अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०६२), *प्रायोगिक भाषाविज्ञान,* काठमाडौँ : भुँडीपुराण प्रकाशन ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०७०), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम,* काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लुइटेल, सङ्गीता कुमारी (२०७२), 'बुद्धि बङ्गारो निबन्धको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन', स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि, कीर्तिपुर ।

व्यक्तिवृत्त

नाम	:	सबिन घिमिरे
जन्ममिति	:	२०५१/०३/३१
ठेगाना	:	गणेशमान चारनाथ नगरपालिका-७, धनुषा
बुवाको नाम	:	विनोद प्रसाद उपाध्याय
आमाको नाम	:	राधा घिमिरे
नागरिक	:	नेपाली
लिङ्ग	:	पुरुष
तह	:	स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
सम्पर्क नं.	:	९८६०६४०९६०

शैक्षिक योग्यता

तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
प्रवेशिका परीक्षा (एस.एल.सी.)	श्री जनता जायसवाल माध्यमिक विद्यालय, धनुषा	२०६५	द्वितीय
प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (१०+२)	श्री जनता जायसवाल उच्च माध्यमिक विद्यालय, धनुषा	२०६८	द्वितीय
स्नातक तह (बी.एड.)	बर्दिवास जनता बहुमुखी क्याम्पस, बर्दिबास	२०७१	द्वितीय
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)	विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर	२०७६	